

IV. ДІЯЧІ “ПРОСВІТИ”

Володимир ПАШУК

ПРОСВІТНИЦЬКІ ІДЕЇ о. СТЕПАНА КАЧАЛИ

На основі п'яти статей, опублікованих у 1868, 1870 рр. у "Слові" та двох в "Основі" за 1870 р., охарактеризовано просвітницькі ідеї о. Степана Качали, що стали поштовхом до заснування Товариства "Просвіта" та пропаганди масової просвітницької діяльності, потрактованої важливішою і потрібнішою суспільству, ніж політична діяльність.

Ключові слова: о. Степан Качала, просвітницькі ідеї, "Просвіта", "Слово", "Основа", політичні проблеми галицьких русинів, вибори, Галицький сейм, поділ Галичини, виборчий закон.

Про причетність ідей о. Степана Качали до зародження Товариства "Просвіта" загальновідомо. Однак залишаються не до кінця з'ясованими два важливі питання: перше – які саме ідеї виношував і пропагував цей подвижник громадсько-політичного руху та друге – як саме і в якій мірі вони вплинули на народовське утворення. У цій розвідці основну увагу акцентуємо на першому з них, винесеному у заголовок публікації. Для його розкриття з'ясуємо кілька важливих питань: 1) коли і в яких публікаціях декан із Шельпак виклав свої просвітницькі міркування; 2) за яких обставин, з приводу чого або якими суспільними процесами були зумовлені ці статті; 3) їх характер, структура, форма викладу та зміст; 4) аналіз публікацій і виведення ідеологічної просвітницької доктрини (проблеми, шляхи та засоби їх подолання, очікуваний результат).

Друки, в яких заманіфестував просвітницькі ідеї о. Ст. Качала, вийшли у світ в 1868 та 1870 рр., тобто у часі створення та перших двох років діяльності новозаснованої просвітницької організації під назвою "Товариство "Просвіта" у Львові". Відтак о. Ст. Качала опублікував у 1868 р. дві статті у "Слові"¹ і три у 1870 р., із них одну в тій же газеті² та дві в "Основі"³. Це свідчило про певну циклічність вияву інтересу декана із Шельпак до просвітницької справи, тому ми і проаналізуємо ці публікації за таким самим принципом – спочатку ті, що були оприлюднені напередодні заснування Товариства, потім ті, що побачили світ упродовж другого року його діяльності (були опубліковані у травні, наприкінці жовтня й у грудні 1870 р.).

ПЕРШИЙ ЦИКЛ ПУБЛІКАЦІЙ

Напередодні заснування Товариства "Просвіта" о. Ст. Качала опублікував дві статті у газеті "Слово" за 1868 р. Тому спочатку проаналізуємо викладені у них просвітницькі ідеї, їх зміст та спрямування. Структура статей дозволяє відтворити схему мислення, визначити основні мотиви, аргументи, за якими необхідно було створювати нове товариство та окреслити їх логічну послідовність.

Перша стаття, у якій о. Ст. Качала проголосив ідею необхідності створення нової просвітницької організації поряд із Галицько-Руською Матицею, була опублікована 6 (18 січня) 1868 р. під назвою “Из Шельпак. Поглядь на справи русско-народнии, в началі года 1868⁴⁷”. Ця публікація складалася із чотирьох взаємопов’язаних тематичних частин, побудованих за принципом “виклик-відгук”. Перша з них присвячена критичній оцінці результатів і тенденцій виборів 1867 р.; у другій в узагальнено-схематичній формі визначено причини невтішних результатів та шляхи їх подолання (тобто подано своєрідну формулу, в якій окреслено проблеми і шляхи їх побороення); в третій частині вказано промахи русинів у передвиборчій кампанії в порівнянні з успішнішими діями поляків; четверта частина статті присвячена пропаганді активної, випереджаючої політичної позиції і масової просвітньої роботи через новостворене просвітнє товариство.

На початку вказано на проблеми, які, за думкою автора, були важливими для русинів і які необхідно було вирішувати. Їх можна поділити на дві умовні групи: результати виборчої кампанії 1867 р. та слабка діяльність русинів у передвиборчих змаганнях.

У зв’язку з цим зазначено, що із закінченням старого року, у новому “годило би ся оглянутись назад, обчислитися с своєю політичною совістю, а, може, дало би ся гденещо поучитись”. Тобто, проаналізувати минулий рік – рік виборів, порівняти їх із попередніми й зробити належні висновки. До цього підштовхнуло те, що “самі русини... не однаково на річ поглядали”. Одні, згідно з публікаціями “Слова”, висловлювали радість, що із 48 округів, в яких могли брати участь руські кандидати, “в сорок округах побідила Русь, мимо інтриг, грозьб і пр”. Інші, що реально оцінювали ситуацію (до яких автор відніс і себе) “той радости ділити не могли, знаючи, що часто поляками, аби тільки інтелігенцію русску усунути, яко кандидати до Сойму поставлялися хлопи русскіі, которі в темноті своєї не раз могут ідти рука в руку с ляхами...”. Навів прізвища руських депутатів, які “на некористь своих голосовали”. Після цього прозвучало запитання: “І яка ж тога наша побіда?” Далі навів порівняння із попередніми виборами 1861 р., коли “не вибрано жадного ляха на Руси, і селян обр[яду] лат[инського] било меньше. Малисьмо хотяй одного русина членом в Виділі, больше 10 в Думі державной, і взагалі больше інтелігенції русской в Соймі”. Внаслідок останніх виборів жодного Русина немає у Виділі крайовому, оскільки із 40 “голосов русских кандидат Русин отримал ледво 18; в Думі держави маєм только трох, або правду сказавши, только одного”.

Логіка священика впливала з реалістичної оцінки політичного становища русинів, відчувалася тривога за майбутнє. Сутність міркувань зрозуміла: перемога русинів на виборах умовна, оскільки у порівнянні з 1861 р. зменшилася кількість їхніх депутатів у Сеймі, Держраді, не обрано жодного їхнього представника до Виділу крайового (із вини самих русинів), а також висловлено претензії до “якості” депутатів-селян. Критичні оцінки політичної ситуації та тенденцій у першій частині статті були передумовою до визначення причин і пошуків шляхів подолання негативу, чому присвячена друга частина публікації.

Про її зміст свідчили слова, якими вона починалася: “Що ж тому за причина?”. Її сутність автор звів до співвідношення зовнішнього і внутрішнього чинників: з одного боку, недосконалість виборчої системи, активна польська агітація (зовнішній),

з іншого, бездіяльність самих русинів, опір яких проявлявся лише у висловлюванні незадоволення (внутрішній). “Ми, русини, – писав автор, – скажімо явно, звиклисмо причину нашого неповодження складати на інших”. Русини жалілися, “і слушне, то на право виборче, то на тогдашній міри правительственій”. Підтвердивши їх доречність, автор зазначив “на тоє нині не било лікарства”. Далі автор зовнішній агресивний чинник пов’язав із слабким опором з боку самих русинів: “ми жаловались нетроха на превеликі агітації ляцкі, і на їх переверотность в часі виборов, але не питалисьмо, чи з нашої сторони... зділалисьмо все, що зділати моглисьмо і били повині”. Після цього – висновок: “жалі і скарги не помогут” та порада-застереження – “треба било ділати так перед виборами, як і в часі виборов, а далій учитися, що чинити подобає і по виборах, если не хочемо подобних або і гірших послідствій досвідчати”. Наступною тезою була порада проаналізувати, “чи не причинилисьмо сами до так сумних результагов, а если так, не закриваймо перед собою, хотяй би як гіркою, правди, если хочемо зле направити”. Тобто, необхідно реалістично оцінювати наявні проблеми під кутом зору власної причетності до них. Це є запорукою їх вирішення: “не все страчено, если ктось мудрий хоть по шкоді; але страчено тогда, если кто немудрий і по шкоді”.

Завершив міркування дипломатично-запитальним висновком, який вказував на бездіяльність: “шесть літ минуло от перших виборов, чи не пропали они марне?” – і вказав шлях вирішення проблем: “Ту треба било над обученієм народа, над єго просвітою працювати”. Тобто, схема успішних дій, за версією о. Ст. Качали, мала наступний вигляд: 1) наявні проблеми поділати на зовнішні й внутрішні; 2) реалістично оцінювати причини поразок під кутом зору власної провини, а саме внутрішній чинник визначив як головний, важливіший, оскільки на нього можна впливати, поліпшувати; 3) вирішувати проблеми необхідно шляхом об’єднання сил на полі просвіти народу.

У наступній, третій, частині цей громадсько-політичний діяч навів приклади слабкої передвиборчої боротьби русинів у порівнянні з аналогічними, активнішими й успішнішими діями поляків, а також вказав на негативні моменти у діяльності депутатів, що було ілюстрацією причин неуспіху. Крім того, на основі співставлення передвиборчої діяльності 1867 і 1861 рр. визначив негативні тенденції.

Наводячи такі негативні чинники у виборчих змаганнях, як роздробленість сил та неспроможність періодики вирішувати політичні проблеми, декан із Тернопільщини намагався довести необхідність створення просвітницької організації та об’єднання зусиль. Спочатку вказав, що окремі особи (наявність розрізненості) намагалися “народ поучати”, однак, вони не знайшли достатньої підтримки. З тієї ж причини критично оцінено й діяльність періодики. Вказано, що “Письмо до громади”, “Дім и школа”, “Неділя” не мали значного поширення (“не в многих руках находились”). Так само критично оцінено можливість й “Додатку до громади” газети “Слово”, яка також не “тішилася” великою кількістю передплатників і не могла через матеріальні причини друкувати необхідні матеріали у великій кількості. У цих критичних твердженнях вказано, що хоча просвітня робота велася, однак була недостатньою, бо здійснювалася окремими особами та нечисленними газетами, які не володіли достатніми засобами впливу на суспільство. Звідси вихід: “ту треба било ділати соединенними силами”. Це означало завершену формулу шляхів вирішення політичних проблем – просвіта народу об’єднаними зусиллями.

У наступних блоках третьої частини подано порівняльну оцінку дій русинів і поляків. Останні, за версією автора діяли активніше й оперативніше, оскільки відразу після розпуску Сейму й оголошення нових виборів “порушили всі дружини, аби ціль свою досягнути”. На жаль, русинами “в сорозмірности до поляков, с невеликими изъятіями, з гори аж до долини немного чинено, а еще і то часто против цілі оберталось”. Далі наведено дії поляків, які викликали зацікавлення автора під кутом зору прикладу-порівняння.

Насамперед вказано на активну позицію періодики. Так, “Gazeta Narodowa” закликала активніше агітувати, “Tygodnik Niedzielny” “всюди громадам накидано”, редактор цієї газети, “пользуючися большими средствами общественными, сам in persona” об’їзжав округи виборчі, в котрих обавлявся [кандидат від – В. П.] інтелігенції русскої”. На цьому тлі “Слово”, не підтримане ні центральним виборчим комітетом, ні народним товариством, видало лише одну інструкцію для виборців від центрального комітету, написану “вправді популярно і основно, однак при том досить холодно і без подробніших поясненій о справі русских виборов”. Також у цій частині вказано на кращі умови й активніші дії русинів у попередній перед-виборчій кампанії, коли, “агітація ляцка не была до такой степени розвинена, где і уряди більше неутральности оказовали”, тоді було кілька відозв до кожного приходу надіслано, та навіть “Ординаріати русскої не уважали за нестосовне в листах пастирских до своих овечок промовити, в котрих клали народови до сердца, яких людей в послаи нам виберати”. Тобто, при меншому зовнішньому натиску й ефективнішій агітації результати виборів були кращими.

Далі наведено приклади слабких дій та невдалих кроків з боку русинів у 1867 р. Комітет центральний тримав імена своїх кандидатів у таємниці, тому у віддалених районах “кандидати пару день перед виборами еще не били відомі, через що партії розстрілялись і результат виходил некористний”. Також листування комітету з приватними особами не було належним чином налагоджене, оскільки, не володіючи ситуацією на місцях, зверталися до людей, “которі ілі мало діяльности розвинули, ілі до такого діла за мало іміли поваги, ілі навет до инних округов виборчих належали”. Ситуацію ускладнювала повільність доходження інформації через пошту. Вкотре раз нагадав про “недостаток” щоденних часописів, які передплачувала незначна кількість людей, та й ті, що були, приходили іноді запізно.

Наприкінці третьої частини автор зробив два головні висновки. Перший – “русини били сами собі оставлені, без приготування, без подмоги і покровительства, навіть от своїх же старших”, тобто еліти. Останнім декан дорікнув, що одних “вибори не обходили, а другії, с малими изъятіями, несміло виступали, як-би всі улякнулися знесенного терна”. Також автор дав загальну критичну оцінку ставлення елітних верств до своєї політичної долі: “І взагалі сказавши, есть у нас за велика – не скажу – недбалость, але якесь равнодушіе і холодность, которі при виборах супротив спружистих агітацій наших противников не суть на своем місці”, тобто не відповідають реальним потребам. Крім цього, прозвучав закид у відсутності застережень стосовно підступності опонентів. Цей висновок стосувався слабкої діяльності “старшої” еліти, яка не відповідала політичним реаліям. Звідси і результат – “чи ж дивно, що биваєм ошукані?”

Другий висновок стосувався не обґрунтованого оптимізму щодо здатності простого народу самому зорієнтуватися у реаліях при такій слабкій політичній боротьбі

еліти. За твердженням автора, думки деяких оптимістів, що “народ наш по другій раз обманути не вдасться”, спростовані результатами виборів всіх рівнів як основних, так і додаткових. Отже, впевненості у майбутніх успіхах не буде, “особливо, если, загнувши руки, сидіти будем безчинно”. Вихід – народ тільки тоді не можна буде обманути, коли він буде знати, “о що ту ходить, і хто єму доброжелательний”. Підстава для такого неоптимістичного висновку – народ дезорієнтований – “нині він поступає больше на хибіл-трафіл. Вибіралисьмо, каже, попа, не зробил нічого; вибіралисьмо хлопа або і ляха, – і противно”. В останньому твердженні простежується критична оцінка діяльності депутатів-русинів. Тобто, без активної діяльності еліти простий народ не зможе сам стати важливим політичним чинником, щоб діяти правильно, усвідомлюючи суть проблем і засоби їх подолання.

Окреслення проблем, які мали виключно політичний характер, передбачало і визначення шляхів їх вирішення, чому присвячувалася остання, четверта, частина публікації. Вона починалася запитанням “що ж чинити?” Спочатку автор нагадав формулу “виходу”, за якою “не тогда віз робити, коли ним їхати. Треба для того ділати без устанку, ділати соединеними силами над просвітою народа”. Тобто, постійна, систематична праця об’єднаними зусиллями над просвітою народу. “Просвіта”, за уявленням о. Ст. Качали, мала виконати три завдання: “щоби народ поучался початкових знаній, приходил до познанья самого себе, яко народ русскій, і до познанья прав, до яких нині он допущений”. Перше стосувалося загальноосвітнього навчання, два останніх мали виключно політичне спрямування.

У наступних блоках викладено ідеологічні та організаційні засади просвітньої праці, подано загальне бачення майбутніх друків, їх тематику та мову. Оскільки просвіта мала виконати політичні завдання, то, зрозуміло, автор не міг обминути внутрішньополітичних проблем – поділу еліти русинів на ворогуючі угруповання. Це він подав як перешкоду до ведення просвітньої діяльності, що виникла внаслідок негативних зовнішніх впливів. Хоча в цьому блоці не названо ні москвофілів, ні народовців й дотримано толерантності висловлювань, однак, чітко простежується національний підхід до пропонованої справи. Відповідно до цього, автор спочатку виклав ідеологічні основи просвіти, за якими “нинішня сварня домашня і полеміка с противниками народности не захоронить”; далі визначено основу майбутньої освітньої справи – “до положительного поступу народности треба образования на народных началах, в чім, аби нас вспинити, удалося врагам нашим кинути межи нас кость незгоди, до того визивають они єще до полеміки, аби нас от важнійшой праці народного просвіщенія оттягати”. Внутрішні незгоди, спровоковані ззовні, – за думкою автора, – штучно створена перешкода для ведення важливої справи – просвіти народу, яка є запорукою поступу й може бути тільки на народних засадах. Одночасно такі твердження можуть розцінюватися як часткова критика москвофілства, що сповідувало не народні засади, а політичні, до того ж чужі, й підтримка народовців, які були речниками розвитку галичан на народній основі.

Далі автор, критично оцінюючи в тій справі можливості періодики, обґрунтував потребу створення просвітньої організації. У черговий раз вказуючи на малу кількість передплатників руських часописів, зробив висновок: “часописи тії недостаточні навет і при найбільшом розширенью”. Тобто, сама періодика не спроможна справитися із тим завданням. Треба вчитися в інших і “старатися книги, брошури роспространяти

і там, где часописи приступу не мають, і то як-найтаньше, або і даром”. Це можна здійснити тільки “через *стоваришенє*, цілію которого било би вспомаганє народного образованья во взгляді моральном, материальном і політичном через видаванє книг практичних, брошур і т. д. в том язиці, котрим народ говорить”.

Отець Ст. Качала побіжно, ймовірно з метою агітації, висловив свої міркування щодо вирішення питань друку та матеріального забезпечення діяльності майбутнього товариства, які подав в оптимістичному дусі. Автор писав, що “нема також чім журитися, що на початок печатати; не ходить ту о оригінали, але аби народ мал що читати. Маємо много хороших річей оголошених, жаловати только приходить, що они в мало руках находятся”. Навів приклад відозви виборців Стрийського округу, яку можна було друкувати. Головне, зібрати такі праці, надрукувати “і як найбільше розширити”. Тобто, оптимізм ґрунтований насамперед на відомих працях, опублікованих у пресі, які товариство мало друкувати окремими виданнями. В такому ж оптимістичному баченні автор виклав і свою думку щодо полагодження фінансової проблеми, а його формулювання заслуговує рангу “крилата фраза”: “аби добра і сильна воля, средства найдутся. Найшлися гроші на дорогу до Риму, чому ж би їх не стало на річ найважнійшу, на просвіту народа!” Тобто вирішення матеріального забезпечення залежало від організаційних і вольових зусиль еліти. Загалом питання друків і фінансів було лише “окреслено” без детальнішого викладу, очевидно, автора цікавив більше сам факт друкування руських книжок.

Чіткіше визначено лише тематичне спрямування видань пропагованого товариства. Це мали бути тільки світські, прагматичні праці: “молитвенники оставити належить Ставропігії, а Стоваришенє наше повинно б занятися книгами іншого рода, практичним цілям отвітними”.

Останнє речення статті стосувалося способу творення організації. На думку подвижника із Шельпак, така інституція мала заснуватися окремо від Матиці “при редакції “Письма до громади”, котора – треба признати – найревнійше справами громад занималася і займається”. Одночасно, передбачаючи спротив Матиці, автор зазначив, що “то Матиці не пошкодить, а только обопільну заохоту возбудить”, тобто розвине конкуренцію. Такий виклад пропозицій, не продуманий належним чином й не узгоджений із редакцією цього часопису (про що буде сказано дальше), складає враження, що автор не мав чіткого уявлення про механізм творення товариства, головним було лише, щоб ця структура не створювалася при Галицько-Руській Матиці, яка на той час показала свою неспроможність у справі просвіти народу, і саме її слабка діяльність викликала потребу створення нової просвітницької структури.

Загалом, про сутність статті свідчить її структура – орієнтовно $\frac{3}{4}$ матеріалу пов’язано з політичними проблемами і $\frac{1}{4}$ – це пропаганда засобів їх вирішення. Відповідно і назва статті, і її сутність стосувалися виключно політичних питань. Така структура показує політичну заангажованість автора. Політичну спрямованість публікації засвідчує і її пропагандистсько-агітаційний стиль, оскільки вказано на національні, насамперед політичні проблеми й пропаговано шлях їх вирішення та агітовано за створення організації.

Однак впадає у вічі певна невідповідність між сутністю проблем і способами їх вирішення. Логічно, що політичні проблеми необхідно вирішувати політичними методами, а не просвітніми, які стосуються, як вважається, культурницької сфери, за які ратував автор першої публікації. Відповіді на ці питання дають відгуки у тому

ж “Слові”, та, головню, друга публікація мислителя із Тернопільщини присвячена тій самій проблемі.

Загалом стаття-ідея була розрахована на заклик, який мав спонукати інших до інституційної діяльності. Сам автор не запропонував своєї участі у творенні нової просвітницької організації. Отже, цей публічний виступ мав викликати позитивний суспільний резонанс, а найбажаніше – практичні кроки щодо реалізації висловлених ідей. Резонанс був, і не тільки позитивний. Стаття-ідея була помічена. Реакцією на неї стали два матеріали в дев’ятому номері “Слова”.

У першому з них – “З над Стира. Що должна дилати наша інтелігенція народна”⁵, яка мала чітко виражений політичний характер, невідомий автор схвально відгукнувся на пропозиції о. Ст. Качали. Охарактеризувавши політику утисків поляків стосовно українців, він зупинився на оцінці галицької інтелігенції, яка складалася, в основному, з духовенства, що, за його трактуванням, було залякане поляками і вражене зневірою у власні сили. Однак саме воно повинно братися за народну просвіту, об’єднуватися в асоціації, сприяти виданню дохідливих брошур та часописів. На закінчення автор у рішучій формі висловив політичні за значенням думки-заклики до більшої активності в справі підтримки найскромніших бажань народу, щоб “свободно било русинові на Руси по русски просвіщатися, на кривду по русски жалуватися і яко свободному от всякой гегемонії і покровительства чужого увольненними бити”. Головну ідею статті містила остання її фраза – “попраніе народности отдельной, большей, меньшою то – тиранія”.

Друга стаття – “Из Львова. Заявление редакції “Письма до громади”⁶ (автор редактор С. Шехович) була зовсім іншого характеру. Вона не мала політичного спрямування, крім цього, даючи відповідь о. Ст. Качалі, С. Шехович відкинув думку про можливість заснування просвітницької організації при редакції його газети. Також він подав своє бачення вирішення проблеми (її важливість і доцільність не заперечувалася). Ідеї С. Шеховича зводилися до не зовсім продуманих пропозицій з організаційного боку які свідчили або про наївність їх автора, або ж про “делікатну” форму відкидання пропагованого задуму. С. Шехович пропонував три варіанти для поліпшення становища:

створення священиками позичкової каси для бідних, заснування зсипних магазинів для сільськогосподарських продуктів, якими мав би торгувати центральний магазин у Львові, а також організація промислових підприємств;

на доходи Народного дому найняти кільканадцять мандрівних учителів, які, відвідуючи віддалені місцевості, знайомили б селян з наукою, демонстрували різні прилади, моделі “заграничних” будинків, господарських знарядь тощо. Це мало би повернути, на думку С. Шеховича, народ до еліти, і він сам би потягнувся до гаразду;

пропоноване о. Ст. Качалою товариство, як писав С. Шехович, вже існувало при тій же редакції, це 200–300 її передплатників, і потрібно було лише сприяти розширенню їх кількості й підтримувати народні часописи.

На завершення автор-редактор подав огляд свого видання, тобто “Письма до громади”, і двох її додатків. Загалом викладені міркування торкалися лише економічних питань і шляхів їх вирішення, що було своєрідним підтвердженням критичної оцінки о. Ст. Качалою політичної пасивності, обмеженості й інертності частини галицької еліти.

Ці дві статті, протилежні за спрямуванням, свідчили про неоднозначну оцінку ідеї створення просвітницької організації. Відчувалися настороженість і часткове неприйняття.

Третім відгуком на січневу публікацію з 1868 р., як можна припустити, була спроба народовців реалізувати ідеї о. Ст. Качали. У березні представники національного руху створили організаційний комітет, подали до намісництва проект статуту, який через політичні причини не був затверджений. Тобто, стаття стала поштовхом і до обговорення запропонованих ідей, і до спроби їх реалізації. Водночас це вкотре підтвердило наявність складних суспільних проблем і про суттєвий спротив з боку офіційної крайової влади.

Відгуки у пресі, в т. ч. й негативні (про ініціативу народовців автор не згадував у наступній статті), підштовхнули о. Ст. Качалу до чергової публікації, яка з'явилася у квітневому номері "Слова" під назвою "Изъ Шельпакъ. Еще о русско-народномъ обществѣ"⁷. Нова стаття мала певні відмінності від попередньої. Насамперед, вона була написана значною мірою у полемічному дусі при збереженні пропагандистсько-агітаційного спрямування й емоційності викладу. Іншою була й її структура. На відміну від першої публікації, де основна увага спрямовувалася на зовнішній чинник (протиборство з поляками у виборчих кампаніях), у другій статті основну увагу звернуто на внутрішні проблеми: як політичні – розкол партій, так і морально-економічні – занепад простого народу. Загалом нова публікація була продовженням попередньої. У ній о. Степана Качала повторив попередні міркування та подав додаткові аргументи, які мали переконати суспільство в необхідності створення нової просвітньої організації, а також доповнив, конкретизував уявлення про саме товариство, його завдання, функції. Зміна акцентів із зовнішніх на внутрішні свідчила, що майбутнє товариство мало вирішувати насамперед проблеми руського суспільства, готувати його до політичної боротьби, головно, до адекватної участі у виборчих змаганнях.

Нагадавши спочатку суть ідеї, отець-політик із жалем зазначив, що його сподівання на розвиток і реалізацію пропозиції не справдилися. А замість очікуваної підтримки – заперечення, та ще й з того боку, з якого найменше сподівався – від редактора С. Шеховича, який аргументував свою незгоду тим, що таке товариство вже нібито існує (мав на увазі передплатників свого часопису), і що нова організація "буде дробити сили". Таке несприйняття ідеї прикро вразило декана із Шельпак і свідчило про проблеми у суспільстві, які він не міг обминути. Далі дещо емоційно з нотками розчарування й закидів у бік еліти вказав, що за таких обставин (наголос на обставини, а не на потребі нової інституції), "где одні молчат, а інші противно отзываются", не думав знову це питання порушувати, бо "або річ не на часі, або замало у нас чи жертволюбія, чи отваги в справі народной, а що гірше, полагаем наші надії не на себе, но звикло на інших, напр., на міністерії, на системи, а даже на поодинокії лица, і, вмiсто взятися до праці, чекаем, аж ктось за нас и для нас ділати стане". Ці слова були черговим закидом руській еліті щодо її байдужості, пасивності, відсутності готовності до суспільних пожертвувань, сміливості, яка призводила до орієнтації на зовнішні сили, чинники чи окремі особи, а також і сподівання, що хтось вирішить руські проблеми.

Однак знову взятися за перо, за твердженням автора, змусили три обставини (а в дійсності це були додаткові аргументи, які мали логічно й емоційно спонукати

суспільство до реалізації просвітніх ідей): 1) негативна оцінка становища русинів редакцією “Zukunft” у № 72, у вступній статті якої “Положення русинів” вказано, що “русини от немалого часу о своем горю глубокое заховуют молчаніє, і що они не могут інакше, бо при розвазі нинішного їх положенія отпадає всяка охота слова над тим тратити”. Після цього твердження редакція часопису додала: “ведля нашого мнінія, то не есть добре”. 2) Кореспонденція у “Слові” № 22 із Відня на питання – “що робити?” відповідає: “передовсім труд знойний, труд совокуплений с посто-янністю для поднесення нашого *народного просвіщенія*, для улущенія нашого матеріального состоянія, і для сохраненія... народного блага... – В конституційній державі треба самому о себе старатися, отпираючи неприязненії напори твердості душі і непоколебимості волі. Если самі начнем сомніватися о нашом святом праві, то і другії начнуть ещо більше сомніватися, а в рішетельной порі могут нас укоряти: Маловіре, по что усомнілися еси?” За висловлюванням о. Ст. Качали, у кореспонденції із Відня подано “средства убезпеченья себе от погибелі, яку для нас готують”. 3) Крім негативних відгуків на пропозицію заснувати просвітнє товариство, були і й позитивні, і що Шехович міг не зрозуміти суті та “еще і других в блуд впровадити може”.

Тобто, знову відстоювати ідею створення нового просвітнього товариства змусили три обставини: за версією німецької газети, мовчання русинів у такому складному їхньому становищі є поганою ознакою – тому не варто мовчати; що у конституційній державі потрібно самим про себе дбати через постійну працю на полі народної просвіти й не проявляти сумнівів у своїм праві, оскільки це викличе закиди з боку противників, тобто, лише погіршить ситуацію. Відповідно, працю потрібно розвивати, укріплювати волю й віру у святість свого права; що були слова підтримка, а позиція Шеховича могла ввести в оману інших – отже йти назустріч прихильникам ідеї й не допустити поширення помилкових уявлень через редактора “Письма до громади”.

У наступній частині о. Степана Качала в полемічній формі обґрунтував ще раз доцільність створення просвітнього товариства, пояснюючи це отриманням можливості вирішення багатьох проблем. Автор, частково опонуючи Шеховичу, а частково використовуючи його висловлювання, практично повторив попередню думку, за якою наявна періодика руська не може замінити товариство. Оскільки мало передплатників і в певні місцевості часописи зовсім не надходять (для одних зависока передплатна ціна в 4 з. р., іншим байдуже до просвіти народу, ще інші бояться, руки опускають і духом падають), існує конкуренція та перепони з боку поляків (їхні періодичні видання, агітація поляків не передплачувати руську періодику). Висновок – не випадає за допомогою “тих письм, виходящих ледво що 14 день, о впливі на народ думати, а о просвіті єго вже і не згадовавши”.

На основі цього автор робить логічний перехід: “Отож власне тому злому зарадити може только общество”. Далі викладено, яку роль може відіграти товариство для суспільства. Цю роль диференційовано – одну для еліти, іншу – для простого народу. Для еліти воно, як впливає з міркувань о. Ст. Качали, відіграло б роль засобу впливу на народ, спонукою до самовдосконалення через видання великими накладками дешевих книг і брошур. Такі міркування є красномовними – організація, в залежності від своїх сил, могла б час від часу, “особливо в потребі, яку брошуру

або недорого книжку в багатьох примірниках розослати, поучати, і охоту до читання будити” в тих місцевостях, де часописи не доходять. Інституція була б засобом оперативного зв’язку еліти з народом – “поминувши навіть наглу потребу просвіти, кілько ж то раз не заходить потреба до народу отозватися, но або средств нема або заким найдутся, биває за пізно”. А також це товариство мало б стати й важливим знаряддям під час виборчої кампанії – “не інша причина нашого безділля була і перед минувшими виборами, а часописи наші оказались недостаточними”.

Для простого народу пропонуване товариство було б засобом подолання важливих проблем, які автор виклав в дещо загальній, дискусійній формі, вказавши на них як на ті, які зможе побороти пропонувана структура. Насамперед торкнувся негараздів у моральній, матеріальній та політико-освітній сфері – “І можна ж говорити, що нам нових сил, нового общества непотреба, где народ упадає морально і матеріально, где земля вимикаєся з рук его, где накидують ему Tygodnik Niedzielny й інні письма польскіі, где заводиться язык польскій навіть в школах сельских....?” Також відзначив, що школи приносять мало користі тому, що після їх закінчення діти не мають книжок, “которими... охоту до читання будити би можна”. На завершення цього блоку, після фрагментарного і побіжного визначення проблем, автор підсумував: “тільки соединенними силами с успіхом ділати дастся. Тим і подобним недостаткам тільки общество зарадити може”.

У наступній частині автор, полемізуючи з опонентами, намагався переконати їх у “нешкідливості” цього товариства у питаннях “роздрібнення сил” на фінансовому та партійному рівнях. Одночасно ці твердження розкривають уявлення автора про джерела фінансового забезпечення діяльності просвітньої організації та про її позапартійний характер. Щодо першого зазначив, що ця структура не буде сили дробити, оскільки той, що передплачує часописи, “і на видаванье книг датку не пожаліє, особливо, коли увидить, що его даток не стане мертвим”, та й інші, хто не передплачує газет, “чим кто зможе – причинитися не залишить”. Далі підсумував, що “таке общество борше соединенієм сил уважати подобає, і правдиве час великий сили наші соединити на полі просвіти народной”. Крім цього, зазначено, що фінансове забезпечення можуть вирішити “вкладки членов і складки собираєи, як на іншіі цілі”.

Це певним чином стосувалося і політичних партій. Цю проблему о. Ст. Качала намагався подати дипломатично, у прийнятній формі, без загострення кутів й пошуків правди. Він, по суті, проголосив очевидним і доконаним фактом поділ еліти на партії, який не піддається корективі. Відповідно, з цією аксіомою треба рахуватися й шукати форм співпраці. Такою могла стати народна просвіта, до якої могли б прилучитися всі політичні групи. Ініціатор просвітньої справи насамперед зазначив, що не буде вести мови про злиття всіх партій, тому що “видится то неможливим, а може непожиточним. Каждому най буде свободна воля. Кажу тільки, абисьмо всі звернули більше уваги на наглящіі інтереси ту-краєвого народа, которого от упадку хоронити першим нашим уважаєм обов’язком”. Тобто мова не йшла про об’єднання партій як таке, а лише про об’єднання зусиль на основі праці над народною просвітою. Правда, все ж емоції знайшли свій вихід і у цьому блоці, у формі часткових докорів партіям, як можна припустити, москвофілам (бо вказано на зовнішній чинник), у яких “як долго гадки наші тільки гдєсь далеко буяти будут, залишивши справи домашні, пожитку як нема, так і не буде. Хвалитися, що для народа трудимося, не поможе”.

Тобто заклик до дії, а не до емоційного вихвалання своїм народолобством. “До такого общества... належати могут і повинні всі зависимі і независимі, без розличія мніній політичних, кому только добро народа лежить на серцю”.

У заключних блоках ширше, ніж у попередній статі, подано думки щодо мови і правопису, якими мали послуговуватися видання просвітньої організації. Враховуючи наявність різних поглядів на мову, автор дипломатично обійшов питання слов'янофільських підходів у цьому. Зазначив, що не бажає вирішувати, “якій язик яко висше науковий і дипломатичний, приймуть межі собою слав'яне, і нам от того виключатись било би безрозсудно; але ту, где ходить о просвіту, о поднесеніе народа, тим язиком писати і промовляти неохибно належит, яким он сам промовляє”. Тобто, висловився однозначно за народну мову як засіб просвіти, щоправда не уточнював, який саме діалект, говір мав на увазі. Якщо врахувати, що просвіта повинна була бути для галичан, то, очевидно, під народною мовою розумів галицький говір.

Не таким демократичним, хоча й не позбавленим сенсу, був вибір правопису. Автор вважав, щоб “не утрудняти науки, і правопись, до той зближену, употребляти належить, яку он в книгах церковних находит”, тобто етимологію, хоч у цьому не проявив категоричності й не відкинув можливості внесення коректив. Скоріше навпаки, тому що висловився за можливість поступових змін: “правопись ніколи не зміняєса наразі, она виробляєса постепенно”. Зрештою, як для священника, враховуючи посилення позицій язичія у 60-х рр., народний варіант мови став певним принциповим кроком, а етимологічний правопис був традиційним явищем для Галичини й фонетикою офіційно ніхто не послуговувався до 90-х рр. XIX ст., за винятком видань народовців, які, до речі, перші просвітнянські друки (пізніше) публікували етимологією. Тобто, такий крок був скоріше прагматичним, а не політичним.

Остання частина статті мала агітаційно-застережний характер. Очевидно, автор в такий спосіб (вказуючи на можливі позитивні й перспективні результати цілеспрямованої праці й застерігаючи від негативних наслідків бездіяльності) намагався спонукати суспільство до активніших дій у справі національної просвіти. Щоб надати більшої ваги пропагованим ідеям, навів позитивний приклад діяльності чеської Матиці, яка внаслідок об'єднання зусиль, при низькій вкладці в 1 золотий ринський змогла “всі свої сочиненія в одинадцять тисяч примірниках видавати”.

Застереження стосувалися бездіяльності русинів й очікуваних негативних наслідків на фоні кращого асоціативного розвитку інших народів. У цьому контексті автор із жалем вказав, що “як гриби по дощи появляются ріжнородніе общества наоколо”. Скоріше всього малися на увазі польські інституції, бо далі вказано, що, хоч автор і не є прихильником багатьох і різних товариств, але йому “прикро дивитися, що русині галицкіі не могли спромочися на ніяке, хотяй право тоє позволяє” (мова про “Закон про товариства” від 15 листопада 1867 р.). Інерція русинів, роздрібненість, на думку отця-реформатора, можуть мати негативні наслідки – “если сил наших совокупити не схочемо або не зъуміем, якими против всякому напору непріязному устояти зможем, і позостанем поділені на партіі в радость ворогов наших: тогда залишим всякіі жалоби и запитаємося: чи варти ми лучшой долі от той, яку нам наши противники готують?”

У “Примічаніи” автор додав привітання новому часопису п. н. “Товариш чемной молодежи”, а також висловив побажання: “жичу собі щиро видіти во Львові хотяй би комитет, який занял би ся потребами народа, около котрого желаемое общество

совокуплялись могло би”. Це означало, що автор, у порівнянні із попередніми ідеями, викладеними у січневому номері “Слова”, вніс дві помітні корективи: 1) замість головного подразника русинів в особі виборів і поляків автор показав саме руське суспільство і його занепад як головні проблеми й предмети “виклику”, а також уже не агітував заснувати нове просвітне товариство при редакції москвофільської газети, а пропонував почати створення організації із окремого комітету, при якому могла б, у перспективі, заснуватися пропагована інституція.

Для формулювання відповіді, яку саме організацію і з яких причин пропагував цей дописувач “Слова”, необхідно визначити принципи, за якими побудовано публікації, та конкретизувати проблеми-міркування, задекларовані у двох статтях, згрупувавши їх у окремі структурні блоки і подати їх у логічній послідовності. Обидві статті відповідають відомій схемі: “виклик – відгук”. У тексті – це політичне протистояння поляків і русинів, яке зведено до виборчих змагань, де “виклик” – зростаючий натиск поляків, а “відгук” – слабнучий опір русинів. Відповідно до цього автор і визначив структуру своїх публікацій, яку за тематичним спрямуванням можна поділити на три взаємопов’язані детерміновані частини: I – національні проблеми, II – причини, які їх зумовили та III – шляхи і засоби їх подолання. Кожна з них мала окремі детерміновані складові.

I – національні проблеми, які спонукали до публічного виступу о. Ст. Качалу, зведені до негативних тенденцій у політичній боротьбі, а саме у виборчих змаганнях та діяльності руської репрезентації у представницьких органах, головно Галицькому сеймі.

II – причини, які призвели до появи вказаних проблем, подано як низку детермінованих складових, що полягали у співвідношенні та взаємодії зовнішнього і внутрішнього чинників, визначенні їх константної й релятивної сутності. Це дозволило авторові дати оцінку реальних стартових можливостей опозиційних сил (що зумовило успіх одних і неуспіх других).

III – окреслення шляхів і засобів вирішення існуючих проблем, які передбачали зворотну дію до визначених негараздів та пропаганда “рятувального” чинника дії. Тобто визначення факторів, за допомогою яких можна змінити ситуацію на користь русинів, з констатацією тих, які підлягають зміні, а які ні.

I – національні проблеми подано як загрозливу тенденцію щодо:

1) Зменшення числа обраних кандидатів русинів до представницьких державних (більше 10 представників у Державній думі 1861 р. проти 3-х у 1867 р.) і місцевого органу самоврядування (у 1861 р. – до сейму обрано 49 проти 40 у 1867 р.), відсутність їхніх представників, внаслідок останніх виборів у Крайовому виділі (один представник у 1861 р. проти жодного у 1867 р.), збільшення представництва у ньому поляків.

2) Погіршення “якості” самих депутатів через збільшення за рахунок інтелігенції числа обраних селян, які не могли адекватно реагувати на польський натиск, голосували у ряді випадків на шкоду національним інтересам. Це призвело до послаблення руського представництва у законодавчих і виконавчих місцевих органах самоуправління й зменшення можливостей у відстоюванні його інтересів.

II – другий блок мав вказати на причини, відповіді на питання – що саме призвело до такого становища і які є фактори, за допомогою яких можна виправити ситуацію? Сюди входило визначення: 1) зовнішнього чинника, який зведено

до характеристики дій і методів поляків у передвиборчій кампанії та констатації недосконалості виборчого законодавства; 2) внутрішнього чинника, який поділено на характеристику дій і якості еліти та простого народу; 3) визначення факторів (константний і релятивний), які можна змінити на користь русинів.

1) Зовнішній чинник, що зумовив негативні тенденції у політичному становищі русинів, пов'язано з успішними передвиборчими змаганнями поляків, завдяки чому польським діячам вдалося краще організувати передвиборчу кампанію. Цього їм вдалося досягнути завдяки оперативності (почали діяти відразу після оголошення нових виборів), масштабності дій та цілеспрямованості. Також вказано і на наявність достатніх засобів впливу на виборців і наполегливість, яка дорівнювала нав'язуванню: нав'язували свою періодику, володіли достатніми матеріальними засобами й побоювали гідних кандидатів із числа інтелігенції, щоб обрати селянина, який не зможе ефективно протистояти полякам у Сеймі, тобто впливали на "якість" обраних. Крім того, вказано на нечесні методи боротьби, які використовували супротивники.

2) До внутрішнього чинника автор відніс слабку (отже, невідповідну до обставин) організацію та проведення передвиборчої кампанії з боку політичних діячів та якість самої інтелігенції і простого народу. Критично оцінюючи передвиборчі змагання 1867 р., автор вказав на низку суттєвих промахів виборчого штабу. Насамперед відзначив відсутність єдності, значну роздрібненість серед освіченої верстви й дії окремих осіб, а не згуртованої сили. Константував недостатність засобів впливу, які звів, головню, до малої кількості руської періодики й незначної чисельності її передплатників, вказав на відсутність належної підтримки власної журналістики та у делікатній формі пов'язав це (брак підтримки) із бездіяльністю руських організацій.

Далі доволі критично оцінив діяльність Центрального виборчого комітету, який допустився серйозних промахів у передвиборчій агітації. Це недостатність агітаційних матеріалів та невідповідна їх якість. Також вказано на невиправдану скритність, перестрашування, оскільки майже до останнього часу не були відомі кандидати, а звідси і хаотичність дій. Звернув увагу на проблему слабого та неоперативного зв'язку з периферією, на непоінформованість про специфіку місцевих відносин, відсутність необхідних кадрів. Внаслідок таких неадекватних дій Центрального виборчого комітету відбувся розрив еліти з простим народом – виборцем.

Загалом результати виборів пов'язав із співвідношенням зовнішнього й внутрішнього чинників. Причина негативного результату для русинів – слабші сили у порівнянні із зовнішніми. Успішніший результат залежав від слабшого зовнішнього натиску й активнішої внутрішньої позиції. Звідси і висновок, який мав зробити читач – щоб отримати перемогу, необхідно посилити внутрішній чинник.

Аналізуючи внутрішній чинник, автор дав свою версію причини слабких дій виборчого штабу. Тобто, намагався відповісти – чому так вийшло, що цьому сприяло, які фактори були на перешкоді успішніших дій русинів. Відповіді пов'язав із якістю самої еліти, виділив низку її негативних рис. Насамперед зробив закиди щодо психології політичної екстернальності, малодушності, відсутності чіткої політичної позиції й готовності її відстоювати, бездіяльної природи еліти, яка замість дій висловлювала лише звинувачення іншим, замість подолання проблем скаржилася на діяльність протинника, тобто самоусувалася від їх вирішення. Оцінюючи "старших", автор закинув їм

також і байдужість до національної справи, несміливість, брак відваги, слабодухість, зневіреність. Крім того, вказав на наївність, неоправдану довірливість, відсутність реалістичної оцінки дій поляків, неоправданий оптимізм щодо політичної зрілості народу. Також у другій статті, у скороченій формі, повторив попередні оцінки, додав лише закид щодо відсутності жертвності. До проблем еліти відніс також і її піддатливість зовнішнім провокаціям, спрямованим на ослаблення політичних сил. Загалом внутрішньополітичні проблеми (поділ на ворогуючі партії) автор намагався обходити.

У статтях можна знайти, хоч і часткові, фрагментарні оцінки рис і становища простого народу, які зумовлювали й ускладнювали політичні проблеми. Це, насамперед, неосвіченість селян, їхнє розчарування у своїх депутатах й відсутність політичної зрілості. У другій статті виділив складніші, базові проблеми, які стосувалися морального і матеріального занепаду селян, колонізацію. Крім того, вказав на слабку освіту.

3) Характеристику “зовнішнього” і “внутрішнього” чинників автор пов’язав (у загальноописовій й, частково, емоційній формі) з визначенням константних і релятивних чинників, що мало вказати на фактори, які необхідно сприймати як незмінні й ті, які підлягають корекції. Відповідно, враховуючи перші й змінюючи другі, можна поліпшити стан русинів, досягнути бажаних успіхів.

До перших, які не підлягали впливові, віднесено недосконале австрійське законодавство, заходи уряду й потугу поляків. Звідси впливав логічний висновок: якщо не можна вплинути на законодавство, заходи уряду, поляків (константа) – зовнішній чинник, то потрібно самим впливати на самих себе, поліпшувати “якість” суспільства (релятивна частина), самим вирішувати власні негаразди. Саме до цього й закликав автор у своїх публікаціях.

III – Констатація проблем і визначення їх причин передбачали окреслення шляхів і засобів їх подолання. Автор не провів комплексного аналізу стану розвитку руського суспільства та його перспектив, а свідомо підібрав і згрупував певні проблеми, вирішення яких пов’язав із зворотною дією. Таким чином, він підводив елітного читача “Слова” до усвідомлення потреби вирішення негараздів – необхідності активної політичної позиції, налагодження зв’язків із народом, об’єднання сил і створення засобу порятунку в формі просвітньої організації.

1) Шляхи подолання негараздів автор пов’язав із обов’язковою зміною певних психологічних рис і стереотипів у частини (можна припустити, що у більшості) руської еліти та ставлення до простого народу, а загалом до своєї долі. Тобто поліпшення “якості” (окремих рис) еліти мало стати запорукою праці над розвитком (через просвіту) народу, а все це разом, як наслідок поліпшення еліти і простого народу, призведе до їхнього об’єднання у протистоянні з зовнішніми чинниками. У публікаціях частково визначено напрямки необхідних змін.

Насамперед, вказано на доцільність змінити ставлення до потреб боротьби від пасивного сприйняття невдач до активної позиції й постійної, в т. ч. випереджаючої, праці. Далі зазначено важливість реально оцінювати ситуацію під кутом зору власної причетності, щоб можна було вносити необхідні корективи. Така реалістична і твереза оцінка є передумовою успіху.

2) Наступним чинником у визначенні шляхів подолання проблем мала стати постійна, базова праця об’єднаними зусиллями над просвітою народу. Замість роз-

дрібненості сил необхідне їх об'єднання (очевидно, мова йшла, насамперед, про еліту). Тобто, потрібно навчитися самим про себе дбати через просвіту народу.

Засіб для вирішення вказаних проблем, на перший погляд, не зовсім відповідав їх сутності. Політичні проблеми автор пропонував вирішити за допомогою не політичного, а, здавалося б, культурницького засобу – просвітнього товариства. Аргументом до такого вирішення є сутність проблем, викладених автором, які подані як детермінований зв'язок політичних програвів із загальним станом (розвитком, психологічним здоров'ям, моральністю) суспільства. Згідно з цим, у цій ситуації пропонувалася зрозуміла логіка дій – для вирішення політичних справ необхідно поліпшити насамперед саме суспільство, а це можна здійснити лише за допомогою просвітньої організації.

3) Засобом вирішення існуючих негараздів мало стати новозасноване просвітнє товариство. Тут необхідно уточнити, що пропаговане утворення було черговою просвітньою структурою, створеною галичанами у ХІХ ст. (і не останньою). Оскільки існуючі організації не виконували своїх функцій, виникла потреба у створенні нової.

Враховуючи думки о. Ст. Качали, з'ясуємо, якою мала стати ця інституція, її сутність (форми організації, окреслення мети і завдань, спосіб їх реалізації) та спосіб творення, а також функції, які вона мала виконувати. Останнє, через слабе висвітлення цього у публікаціях, можна подати лише фрагментарно. Це наводить на думку, що ці ідеї були добре відомі у суспільстві й не потрібно було їх деталізувати. Очевидно, головно справа полягала у створенні дійової, а не декоративної структури, яка обслуговувала б вузькі кланові інтереси й пасивно сприяла б скочуванню суспільства у прірву небуття.

Мета просвітньої організації, за версією декана із Шельпак, передбачала: сприяння розвитку народу в моральному, матеріальному й політичному напрямку. Тобто, основним спрямуванням розвитку, а звідси і визначальними проблемами були моральні та матеріальні; політичні ставали похідними від них.

Завданням цієї просвітньої структури визначалося вирішення як загально освітніх, так і громадсько-політичних справ, а саме: поширення в народі елементарної освіти, формування національної ідентичності, поширення правових знань. Вирішення цих завдань для досягнення мети передбачалося виданням “книг практичних, брошур і т. д”. Базова орієнтація на видавничу справу передбачала вирішення питань мови і правопису. Їх автор подав в основному в національному ключі. Мова видань мала бути народною, що було однією із головних видимих проблем політичного протистояння у Галичині. Вибір народної мови означав вибір народного напрямку розвитку, який (через брак уточнень) міг означати перш за все галицький говір, або, як менш ймовірний варіант – наддніпрянський діалект. Одночасно заманіфестовано заперечення щодо застосування іншої (у тому часі це могло означати, насамперед, язичія чи російської) мови у просвітнянських виданнях.

Щоправда, питання правопису вирішено у консервативному ключі, хоч автор і не заперечив можливості внесення змін і у це питання. О. Ст. Качала вважав, що правопис варто використовувати той, який добре знає народ. Тобто, церковнослов'янський. Для забезпечення популяризації та доступності видань автор пропонував продавати їх якнайдешевше або роздавати “даром”.

За тематичним спрямуванням це мали бути книги “практичні”, світського характеру. Церковну тематику автор порадив залишити Ставропігії. Для наочного прикладу запропонував надрукувати “Відозву виборців Стрийського...”, що наводить на думку про особливу увагу до громадсько-політичної тематики.

Питання фінансової бази майбутньої організації автор подав в оптимістично загальній формі. Тобто, дав зрозуміти, що це не основна проблема, а її вирішення залежить від волі й організаційних зусиль еліти. У другій публікації вказав, що ці питання можна буде полагати за рахунок підтримки тих осіб, які цікавляться суспільними справами, зокрема, вказав на передплатників періодики руської (той що передплачує часописи “і на видаванье книг датку не пожаліє), крім того, це товариство можуть підтримати й ті русини, “котори часописей не тримають”. Також автор надіявся на кошти від членських внесків і від організованих складок на певні цілі.

Спосіб творення пропагованого просвітнього товариства не був продуманим. Скоріше всього, був стихійним й не передбачав у першому варіанті повністю самостійної структури (очевидно, автор подав своє бачення створення організації й не враховував інших важливих чинників). Тому пропонував заснувати інституцію при редакції “Письма до громади”. Однак доволі різка й певною мірою наївно-легковажна відповідь її редактора сприяла пропаганді заснування самостійної організації. Тому у другій публікації звучала пропозиція про заснування комітету, який би і став осередком творення товариства. Принагідно нагадаємо, що ця пропозиція (стаття опублікована 6 (18 квітня 1868 р.) співпала у часі зі створенням народовцями комітету (березень 1868 р.), який першим зайнявся справою заснування Товариства “Просвіта”, чого домагався автор опублікованих статей.

У статтях також частково визначено, хоча й побіжно, функції, які мала б виконати пропагована просвітницька організація. Їх подано у політичній та загальноосвітній сферах. Щодо першого, то ця організація мала виконати функцію засобу політичної освіти народу й політичного організатора у часі виборів. Також ця структура повинна була забезпечити зв'язок еліти з периферією і як просвітній засіб, і як форма громадсько-політичного зв'язку. Поряд з цим, ця просвітня структура мала бути загальним засобом об'єднання суспільних сил та чинником політичного поєднання поділеної на ворогуючі політичні групи еліти. Мова йшла лише про об'єднання зусиль, а не партій.

Крім того, пропагована інституція мала виконати і звичайні просвітні функції, які подано частково. До таких належало: видавати недорогі книжки для народу, а також “будити охоту до читання” і у тих, що закінчили школу. Оскільки вказано, хоч і загальною фразою, на доцільність заснування жіночих шкіл, стипендій, то, очевидно, просвітня організація мала вирішувати й ці питання. Опосередковано можна вважати, що просвіта мала поліпшити також і матеріальний стан суспільства.

Загалом сама інституція повинна була стати наслідком діяльності та об'єднання зусиль, які за версією о. Ст. Качали, були запорукою вирішення життєво важливих проблем. А бездіяльність і роздрібненість могли призвести до небажаних наслідків. Тобто, на завершення автор застеріг еліту від непоправних хибних кроків.

Отже, враховуючи чинники, які впливали на потребу створення нової просвітницької організації та її сутності й функцій, можемо узагальнити:

потребу створення організації зумовили політичні фактори (політичне протистояння поляків і русинів);

на політичну позицію (силу) впливали загальносуспільні чинники – “якість”, тобто рівень розвитку еліти й простого народу. Оскільки останній потрактовано як недостатньо розвинений, щоб успішно протистояти полякам, то, відповідно, це спонукало до вирішення першочергових базових проблем – поліпшення “якості” суспільства через його розвиток, що можна було досягнути засобами просвіти. Згідно з цим, “просвіта” як організація мала виконати загальнополітичне за своїм значенням завдання – сприяти всебічному розвитку суспільства (духовному й матеріальному), чим забезпечити успішне політичне протистояння зовнішньому натиску, насамперед полякам. Спосіб досягнення цього мав чітко виражений політичний, моральний та економічний характер, що стосувалися громадсько-політичної, культурницької й економічної сфер, підпорядкованих політичним інтересам. Тобто, пропагована просвітня організація повинна була стати культурницько-економічною за сутністю і політичною за спрямуванням.

ДРУГИЙ ЦИКЛ ПУБЛІКАЦІЙ ЗА 1870 Р.

Другий цикл статей священика й поборника просвіти народу з Тернопільщини представлений однією публікацією у “Слові” й двома в “Основах” за 1870 р⁸. Його започаткувала стаття у травневому номері “Слова” під назвою “Из Шельпак. Побудка до больше ревной и решительной деятельности”⁹. Написана вона, як і попередні, у дещо емоційно критичній формі, проте, висловлені міркування викладено, в основному, за більш-менш чіткою структурою. У ній можна виділити три основні частини: 1) лаконічно скептична оцінка політичної ініціативи щодо заснування Руської Ради, 2) обширна критична характеристика руського суспільства під кутом зору проблем і шляхів їх вирішення та 3) міркування щодо необхідності просвіти народу, яка потрактована важливішою справою за політичну.

На початку статті о. Ст. Качала вказав на інформацію про ініціативу “отновити русскую Раду, которая взяла бы управление справи русской в свои руки; и что ж сталося? Нічого еще, бо ніт людей независимих”. Далі свій скепсис підсумував твердженням, що від намірів до “ревного діла у нас дорога далека”, а важливим у цьому є результат. Після такого короткого інформаційно-критичного вступу автор дав розлогу оцінку стану руського суспільства, в якій основну увагу звернув на неадекватні обставинам дії тодішньої руської еліти, представленої старшим поколінням.

На початку цієї умовної частини автор навів узагальнену характеристику якості русинів у порівнянні з іншими народами імперії. Почав з того, що “всі народи в Австрії добиваються прав своїх народних, щоби видобитися з-под супрематії [верховенства, зверхності – В. П.] других...”, що відповідало життєвій логіці, за якою “... на Божом світі нічого дарма не дається, о каждое добро боротися потреба”. Вказавши, таким чином, що підавстрійські народи, розуміючи цю життєву логіку, самі добиваються своїх прав і йдуть дорогою до незалежності, автор критично відзначив тодішній політико-суспільний стан русинів: “у нас противно – ми ждем, чи хтось за нас не зробить, за нами не обстане. Так прав своїх молчком уступаем, одні ховаємся поза плечі других, навіть до урядов не важимося писати по-руськи”. Тобто, автор протиставив активній національній позиції підавстрійських народів, яку подав як позитивний приклад, пасивність, слабкість, поступливість русинів, небажання самим відстоювати свої права, з чого випливав закономірний неоптимістичний

висновок – марна надія на чиюсь підтримку й захист. Далі дописувач підсумував, що “при таких обставностях вести ерєміади [слїзні скарги, нарікання – *В. П.*] на утиски народности нашої, загнувши руки, то правдиво шкода часу і чернила”.

Для посилення цієї критичної “ноти” о. Ст. Качала закликав звернутися до історії як вчительки життя (“*magistra vitae*”): “історія всіх цивілізованих і вольних народів повинна була нас поучити, що начала політичної і народної великості лежать в возрасти матеріальних і соціальних отношеній і просвіти”. Далі навів римську сентенцію: “каждий єсть ковалем свого щастя”. Після такої критики й прикладів автор закликав вияснити причину такого непривабливого стану русинів – “застановити би ся належало, чи ми самі не помагали і не помагаєм ковати нинішньої нашої долі?” Після такого узагальненого оцінення автор, відповідаючи на це питання, вдався до обґрунтування ствердної відповіді, що русини самі причетні до такої непривабливої своєї долі.

Спочатку він долю галичан хронологічно розділив на період до 1848 р. й після. За його твердженням: “нині стоїмо горше, як до 1848 г.”, тому що “тогда, оперти о правительство, яко-такo шамоталисьмося в обороні прав наших; нині по 20 літах, опущені от правительства, не можем устояти на ногах власних. І чому?” Для пояснення причин такої слабкості навів головну тезу, яка розкривала джерело сили – “Сила в народі, в его просвіті і богатстві. Только що цілий народ хоче, тоє он осягне, того єму жадна сила на долго заперечити не зможе”. І для підтвердження цього навів реальний приклад: “Чего доводом чехи”. Крім того, вказав на причини слабкості: “темнога й убожество народа – то слабость наша”. У наступних міркуваннях цю життєву альтернативу – основи сили й слабкості – він пов’язав із характером дій русинів після 1848 р.

За його висновком, “до 1848 року ми не били винувати, но що ж зроблено у нас по 20 літ остатніх щодо просвіти и поднесення добробиту народу?” Далі у наступних публікаціях він намагався дати, щоправда, дещо побіжний аналіз дій тогочасної еліти, який мав довести її неадекватну обставинам і часу роль щодо розвитку власного суспільства. І, перш за все, гостро розкритикував Галицько-Руську Матицю та її керівників – представників старшого покоління еліти. У цьому зв’язку вказав, що “заводжено школи, заложено навіть Матицю для видання книжок популярних...” Але результати виявилися іншими від очікуваних, бо: “чи дорога тая видалася пізнійше одним за далека, чи для того, що ляхи закидали нам: “не маєте виробленого языка”, кинулись наші, вмісто поступовати раз виробленою певною дорогою, впрост до языка літературного”. Тому не було кому старатися про видання книжок для дітей, відпоівдно, засновані школи “стаються розсадником нового винародовлення, бо для недостатку книжок руських беруться до рук польські, якими закидаються”. Засновані школи й відступ Галицько-Руської Матиці від визначеної спочатку мети – просвіти народу, за твердженням автора, призвели до небажаних результатів. В наступних висловлюваннях поборник просвітництва зосередив свою увагу на критиці Матиці.

Спочатку закинув цій просвітницькій структурі недоречну політику, в тому числі й у мовному питанні. Він заявив, що “невчасна гадка літературного языка, особливо в ізданіях Матиці, викликала крайність другу, так звану чигринщину с фонетикою”. У такій дещо скритій формі автор, критикуючи Матицю, по суті, критикував старше

покоління, яке під впливом москвофільства використовувало неоковирне “язичіє”, що загалом призвело до розколу в руському громадсько-політичному русі й появи безкомпромісного протистояння між старшими й народовцями, яких він прозвав “чигиринщиною”, що негативно вплинуло на відсутність суспільного поступу. З цього приводу він стверджував, що “на радість ворогам повстали партії, почали обкидатись болотом... а народ як бил темним, темний позостал, розпивался, чім-раз більше подупал, тратил землю”. Далі, закидаючи старшим, вкотре висловив свою головну позицію: “бо ту ні язык літературний, ні чигиринщина, ні жадна зміна політична не допоможе, а що народ матеріально стратит, того ему жадне правительство не поверне. Всегда и всюди разумный дурного визискувати не перестане”. Після цього вказав черговий раз вихід із цього скрутного становища – “одна только просвіта, і то по возможности скоро, от упадку хоронити може”. Зауважив, закидаючи Матиці, що тут не допоможуть лише поважні періодичні видання, такі як “Сборник науковий”. “Ту книжечками таними, на легкопонятном язиці охоту до читання будити і утримувати належить”.

У наступних міркуваннях були закиди Матиці у її неоправданій непоступливості, нагадавши, що “мужі”, які розуміли, що “роздор только ворогам на руку” і що тільки об’єднаними зусиллями можна було досягнути хоч якогось успіху, намагалися розбрат подолати, для чого збори Матиці 1865 р. були доречними й прийнятними. Нагадав, що “молодші скланялися тогда залишити своє направленіє, однако ж под условієм, що Матиця поверне до початкового свого заложення, до видання книг популярних”. Вказав, що така позиція була прийнятною й корисною: “здавалося, нічого справедливого”. Але старші, “тверді, як Рим нинішній в своей непогрішимості, о повисших условіях і слухати не хотіли” і хоч потреба у книжках для народу була велика, це “лишено приватним...” особам і “постановлено далій бавитися в издаване, а властиво складане в стоси печатного неужитого паперу, т. е. “Сборника литературного”, який обходився у 600 з. р. річно “і ні шестой части накладу не вертає”. І з жалем підсумував, що за тих 600 золотих ринських (з. р.) щорічно “книжечок можна би пустити межі народ, с немалим пожитком моральним і матеріальним. А так страчено гроші і час дорозшій; коли тим часом чужії визисковують багатство краю, а наші беруть за кій жебрачій”. Такий побіжний і дещо емоційний аналіз завершив підсумком, згідно з яким у просвітній справі “і початку не зроблено”. Зауважив, що “всему злому зарадити і Матиця не била би в стані; однак, чи годиться і самой нічого не робити, і других не допускати, і соборов не скликувати, щоби злому не зараджено”. На завершення цієї частини статті, немов виправдовуючись, пояснив свої закиди цій нібито просвітній організації: “не рад я бил вспоминати за Матицю, но где слово о першой нашой потребі, о просвіті, як же Матицю минути?”

Третя, завершальна частина, як і перша, вступна, стосувалася зв’язку просвіти й політичної ситуації. Основна думка прозвучала на її початку: “повторюю, що без просвіти ні безпосередні вибори, ні голосованье куріями в соймах, ні навіть поділ Галичини не помогут, коли народ руський вибирати буде, як виділисьмо Потоцьких, Поляновських... Тогда, розумієся, і Рада руська немного поможе”.

В останньому абзаці поінформував, що поляки вже активно готуються до майбутніх виборів до Сейму і з жалем зауважив, що русини й надалі “без організації, без нічого”. І, як і на початку статті, дорікнув галичанам у повільності й неактивності щодо обставин: “у нас, закім намисляться і зачнуть радити, а еще нім що пришлють до виборців, звикло биває за поздно, чого на будучность уже не дай Боже!”

Загалом ця стаття, як і перші дві із 1868 р., стосувалася закликів до старших представників еліти реальніше оцінити стан руського суспільства й відкинути шкідливі інертність, безвольність, заполітизованість, амбіції та приступити до спасенної й вкрай необхідної просвіти народу. Як і у першому друкованому матеріалі, о. Ст. Качала почав з інформації про політичні ініціативи, які стали приводом до критичної оцінки галичан, яку розділив на характеристику народу і тодішньої еліти, головно представників старшого покоління, що і склало основну частину публікації. Як можна зрозуміти із останнього абзацу, автор зреагував цією статтею також і на початок виборчої кампанії, в яку активно включилися поляки й, очевидно, намагався активізувати дії співплемінників та спрямувати їх у потрібному, продуктивному напрямку.

Оцінка народу була лаконічною й торкалася кількох його негативних рис, які автор закликав змінити й поліпшити. З цього приводу вказано, що народ темний, вражений пияцтвом, підпадає, у т. ч. й економічно (втрачає землю), недостатньо інтелектуально розвинений, і, як можна зрозуміти з останньої частини, – політично незрілий. Найбільше уваги звернув саме на критику еліти і перш за все Галицько-Руської Матиці. У цьому контексті його думки стосувалися двох базових площин – якість провідного табору, що визначалася його не найкращими рисами й, відповідно, діями та пропагандою ідеї просвіти народу.

Спочатку вказано на екстернальність та інертність руського проводу, який покладався на зовнішню допомогу й підпадав під сторонні впливи й дуже повільно й слабо відстоював власні інтереси. Крім того, він вибрав хибний шлях – домінуючо-політичний, замість громадянсько-просвітнього, який, на думку автора, був найважливішим, найпотрібнішим і найефективнішим у справі порятунку руського народу. Тому основний напрям критики спрямував на Матицю, яка, за його твердженням, відійшла від визначеного при заснуванні просвітнього характеру й вдалася до невласливої їй елітарної форми своїх непотрібних видань. За думкою критика, замість писати книжки для народу, ця нібито просвітня організація зразу кинулася формувати літературну мову і як наслідок її “Сборник літературний” став не засобом просвіти, а мало кому потрібним виданням, яке йшло на склад, а не у народ. Таку критику можна потрактувати як осуд всього проводу, представленого старшим поколінням, в якому тоді важливі позиції займали представники москвофільства. Крім того, такий підхід означав і критику політичного розбрату, який спровокували, за твердженням автора, саме старші і який був на руку опонентам. Хоч у статті містилися й критичні нотки щодо народовців (яких означив поняттям “чигринщина”), однак, всі його висловлювання з цього приводу спрямовувалися на їх захист, оскільки він заявляв, що “молодші” готові були йти на компроміс і відмовитися від своїх ідей, якщо б Матиця повернула на визначений для неї шлях просвіти народу, й назвав таку позицію народовців справедливою (“нічого справедливішого”). І як наслідок, за таких обставин народ був позбавлений опіки з боку своєї еліти, деградував і навіть школи, за умов недостатку руських книжок, у т. ч. шкільних, бо їх Матиця не друкувала, ставали розсадниками денационалізації (“винародовлення”).

Саму ж ідею пропаганди просвіти, яка потрактована як єдиний і найефективніший засіб розвитку народу, автор подавав лаконічно як вкраплення у критику ста-

роруської еліти, яку звів до кількох дещо загальних положень. Перш за все, він її протиставив чистій політиці, яка, на його думку, не могла бути надійним засобом вирішення проблем русинів. Цим засобом мала стати просвіта – основний чинник оздоровлення народу і запорука його належного поступу. Саме у ній він бачив реалізацію головної своєї ідеї – самим потрібно відстоювати свої права й самим дбати про себе; засіб – просвіта народу. Автор вважав, що за допомогою цієї базової праці можна буде досягнути головної мету – сформуванню власної сили: освічене й багате суспільство, яке зможе подолати темноту і убожество народу. За допомогою цього можна сформуванню єдності, як запоруку вирішення власних проблем (“що цілий народ захоче, тоє он досягне”). Стверджував, що просвіта – це шлях до духовного і матеріального розвитку народу – “властива дорога до просвіти, до ощадності і добробиту”. Її сутність та форми діяльності у статті не розглядалися окремо. Очевидно, автор не вбачав за потрібне у це входити детально. Він лише засвідчував надзвичайну важливість просвітницької справи. Просвітництво, яке мало бути “скорим”, він трактував як видавництво популярних книжок зрозумілою для народу мовою. Тематику книжок він не розкривав, однак, судячи з окремих висловлювань, можна стверджувати, що вони мали стосуватися морального й економічного виховання народу (“книжечки... з немалим пожитком моральним і матеріальним”). А твердження, “що без просвіти ні безпосередні вибори, ні голосування куріями в соймі, ні навіть поділ Галичини не допомогут...”, свідчить про політичну просвіту народу. Загалом весь матеріал тою чи іншою мірою свідчив, що о. Ст. Качала виступав за політичну спрямованість просвіти народу. Тобто вона мала бути підпорядкована політичним інтересам й сприяти їх реалізації на практиці.

За характером стаття була критичною з елементами пропаганди просвітництва. О. Ст. Качала основну увагу й майже весь зміст присвятив “бештанню” старої еліти за її байдуже ставлення до просвіти народу й частково піддав побічній критиці народолюбів, хоча схвально відгукнувся про їхні наміри поступитися своїми вимогами заради просвіти народу, до якої мала повернутися Матиця. Пропаганда просвітньої праці займала незначну частину публікації й та була пов’язана із критичними міркуваннями, виконуючи не основну, а другорядну, “скеровуючу” роль. Агітація у цій статті відсутня. Тому її загальне спрямування було більше світоглядним, ніж прагматичним – намагання вплинути на старше покоління руського проводу й переорієнтувати його із неадекватного обставинам напівбайдужого ставлення до свого народу на активну й реалістичну позицію щодо його базового розвитку на основі громадської діяльності.

Наступні статті о. Ст. Качала опублікував в “Основі”. Вони були критичнішими щодо політичної діяльності “старших” громадських діячів. Перша з них вийшла у світ 20 жовтня (1 листопада 1870 р.) у рубриці “Дописи” під заголовком “Шельпаки, дня 12. р. жовтня”¹⁰. Вона, як і попередня у “Слові”, стосувалася політичних проблем, що зводилися до пропаганди ідеї просвіти народу. Ця нова публікація, як і попередня, написана за тою самою схемою, складалася з трьох частин, перша з яких, лаконічна, була політичним викликом, друга стосувалася аналізу зазначеного предмета, а остання вмещувала коротке обґрунтування важливості просвітництва.

Політичним подразником, як зазначив автор на початку статті, була обговорювана у пресі ідея поділу Галичини на окремі, польську й українську, адміністративні

частини. Тоді вважалося, “що все лихо походить від того, що всходна й заходна Галиція злучені в одно політичне тіло”. Для підтвердження цього навів приклад публікації в “Основі”, ідея якої полягала в тому, що після “роз’єднання” “в соймі львівським могли би русини мати більшість”. Відповідно, русини могли би “справи в соймі залагоджувати по своїй волі”. Бо, як зазначав цитований автор, якщо б навіть “ординація виборова” була найсприятливішою для українців, за умови об’єднаної Галичини це не принесло би користі, тому що русини “більшість руску в соймі нашом сотворити не годні”.

У наступній частині о. Ст. Качала на основі аналізу результатів голосувань з виборчих округів попередніх виборчих змагань доводив, що такий бажаний поділ Галичини не міг змінити ситуацію в крайовому представницькому органі на користь русинів, оскільки при існуючій виборчій куріальній системі можна було отримати “большость о 2 або 3 голоси, і то в разі найліпшом, т. є. тогди, коли би русини в своїх округах виборчих жадного місця не утратили”. Зрозуміло, що така перевага виглядала не дуже переконливо. Для цього навів інший аргумент, за яким “такого випадку, однак же, ще не було”, бо у 1867 р. “вийшло з руських округов польських послів вісім (8), а в р. 1870 поправилисьмося – бо з тих округов вийшло послів польських аж шістнадцять (16)”. Крім того, автор зауважив, що якщо тепер поляки отримують своїх кандидатів у руських округах, то за умови поділу Галичини вони ще більшу активність розвинууть. На завершення аналізу цієї ініціативи автор висловив стурбованість недалекоглядністю таких ідей і вказав на неминучі моральні втрати. “Нині кричать о поділі, бо, кажуть, послы з Краковського дають полякам в Соймі перевагу над русинами. Що сказали б тогди, коли по поділі тая перевага не уставала би, як оказує рахунок повисший. Тогди ані себе дурити, ані безсилія свого перед світом закрити не було би можна”.

Після цього автор, вступаючи в уявну дискусію щодо потреби “справедливої ординації виборової”, тобто зміни існуючого несправедливого виборчого закону на справедливий, доводив нереальність і цих “мрій”, і навіть із здійсненням такого знову ж таки за допомогою “виборчих цифр” переконував, що і це не дало би галичанам великої переваги у місцевому представницькому органі. Пояснивши всі об’єктивні перешкоди в справі ухвали нового закону і припустивши, що закон, який би базувався “після податку”, тобто коли б куріальну систему замінили на систему виборів, базовану на податках, то і тоді русини могли б отримати незначну перевагу. Автор після підрахунків встановив, що формально можна було б отримати співвідношення: 46 депутатів поляків і 64 руських. Однак, зауважив, що така більшість голосів у сеймі була б уявною, а не реальною, бо на практиці “поляки більше своїх послов в округах перепроводять”. А в примітці вказав, що “потребують перепроводити только 10, а вже з русинами будуть на рівні”. Далі узагальнив результати останніх виборів, в яких полякам вдалося провести у руських округах 16 своїх депутатів. Це означало, що при такому співвідношенні і при новому виборчому законі, базованому на податках – “знов русини в меншості” будуть.

Підсумовуючи аналіз таких політичних устремлінь, автор не без іронії наголосив: “Отож нам, доки народ темний, навіть при поділі краю і найліпша ординація виборча не поможе. Хиба хотять ординації такої, котра би русинам вибрати поляків заборонила, якої недоречности, здається, ніхто сподіватися не може”.

У третій частині автор вказав на вихід із такої не простої ситуації. Спираючись на міркування Ю. Лаврівського, він зауважив: “Отож тут лежить одна з причин, для котрих радив Лавровський залишити високу політику безвзглядної і нам шкідливої опозиції, а при нинішніх обставинах, де ми на ласку й неласку Сойма віддані, – ратувати, що можна, взятися щиро до просвіти народу, аби той народ не вибирал послів, до табору противного належачих”. Після цього поінформував, що така порада Ю. Лаврівського “деяких наших послів дуже розгнівала, но і гнів ані обставин не змінить, ані права не переломить (Vanae absque viribus irae)” (з лат. – пустий гнів немає сенсу).

На завершення висловив ще один уявний варіант розвитку виборчих змін – “право рівноправности”. Очевидно, йшлося про пряме, загальне виборче право і його перспективи. Автор покликався на те, що: “віденські німці писали недавно, що се право только народам ровно просвіщенним приналежить”. І далі загальний висновок: “В політиці только з силою рахуватися мусять. Отож для нас наука, *просвітою сили народа будити*, если хочем в світі приналежне нам становисько занимати, бо без просвіти і найліпша ординація нам не допоможе, а поділ краю пошкодить...”

Загалом сутність й спрямування цієї статті чіткі й зрозумілі – застерегти суспільство від невважених й неадекватних дій. Головна ідея – безальтернативне зосередження на політиці, до того ж нереальній, принаймні на той час, не принесє позитивних результатів, бо виношені ідеї поділу Галичини нездійсненні, оскільки немає жодних реальних політичних сил, які могли б змінити існуючий адміністративний устрій. І навіть у випадку, коли б і відбулося таке “чудо”, то, згідно з чинним виборчим законом, за куріальною системою (як підрахував автор і навів ці дані у статті) русини отримали б незначну, а, отже, аморфну більшість у 2–3 голоси, що не дало б відчутної переваги. Однак і це могло бути лише за умови, коли б русини у своїх виборчих округах не втратили жодного голосу. Але попередні вибори показали, що такі втрати були: спочатку 8 місць, а у других – аж 16. Тобто, така очевидна тенденція не давала підстав галичанам для оптимізму. До того ж, як зазначив автор, за нових умов поляки розвинули б активнішу діяльність, що, звичайно ж, вплинуло б на результати голосувань. А це, як зауважив у висновку, принесло б моральну шкоду – ще більше показавши безсилля й, як можна зрозуміти, відчуття безвиході у такій ситуації. Після цього у статті вказано на безперспективність й інших політичних “мрій”, зокрема щодо зміни виборчого закону: замість виборів за куріями запровадити вибори на основі суми податку. І це, за переконанням автора, не принесло б успіху, бо навіть за тих умов прогнозована арифметична перевага була б знівельована активністю опонентів, які змогли б провести у руських округах своїх кандидатів (не менше 16). Також вказав на марні надії на уявний третій варіант – прямі, загальні вибори. Бо справа у народі, його рівні розвитку. Загалом о. Ст. Качала змістом цих двох частин підводив читача до однозначного висновку – в умовах конституційної держави русини, такі, як вони є, не зможуть досягнути переваги над поляками через брак сил. На завершення вказав на засіб здобування потрібної сили – просвіта народу. Без цього ніякі зміни законів не допоможуть (бо це нереально), у т. ч. й поділ Галичини, а якби він й відбувся, то це принесє тільки шкоду. Прикметно, що і у цій статті, як і у попередній, не розшифровано сутності просвіти, лише вказано на її необхідність і черговий раз обгрунтовано її більшу вагу,

ніж пряма безальтернативна й не надто реалістична політична діяльність. Тобто, за переконанням автора, просвітні зусилля були актуальнішими, важливішими, перспективнішими, ніж політичні.

Остання аналізована нами публікація о. Ст. Качали під назвою “Відповідь на відповідь. Шельпаки, 9 грудня 1870”¹¹ вийшла наприкінці 1870 р. в “Основа”. Вона була реакцією на критику невідомого автора його попередньої статті (“Основа” № 8) у матеріалі “Від руского Озера”, яку вмістило “Слово” у № 91 за той самий рік. Це і визначило характер, стиль, структуру й зміст “відповіді”. Тому цей полемічний матеріал відзначався певною емоційністю, яка поєднувалася з логічними обґрунтуваннями авторської позиції у поєднанні з політичним аналізом ситуації в імперії. Це зумовило його структуру – спочатку вміщено коротке пояснення причини, яка змусила взятися за перо, далі основний зміст складався із чотирьох полемічних блоків, кожний з яких вміщував два взаємопов’язані пункти, при чому перший стосувався закидів опонента, а другий – авторський, в якому аргументовано заперечувалося їх слушність, тобто з “відповіді на відповідь”. Третя, лаконічна, частина містила, як і у попередній статті, короткий підсумок міркувань автора з приводу проблем суспільного розвитку й можливого спрямування критики невідомого опонента.

Пояснюючи причину свого чергового публічного виступу, поборник просвітництва на початку нагадав свою головну думку, яка підпала під “Словесну” критику. Він повторив своє переконання, що поділ Галичини не гарантував успіху, бо, згідно з наведеними цифрами, які були вагомим аргументом, русини у Сеймі й надалі мали залишатися у меншості. На основі чого зробив логічний висновок риторичним запитанням – “чи нам перше о поділ добиватися, котрого і так нині, мож сказати, осягнути не возможно, чи о просвіту народа старатися?”. Далі вказав, що ці висновки викликали критику, вміщену в “Слові”, де анонімний автор не погоджувався із міркуваннями о. Ст. Качали і стверджував, що “поділ... не шкоду, але пожиток принесе, навіть тогди, коли би русини по поділі в соймі в меншости позостали”. Додав, що опонент не спростовував наведених цифр, а намагався “артикул мій ослабити аргументами, котрих без відповіді лишити не можна, бо суть того рода, що можуть необізнаних з річчю в блуд ввести”. Далі, в основній частині наведено опонента та їх спростування.

Першим закидом, була незгода із сумнівами щодо “гарантованої” меншості у Сеймі, бо із поділом, на думку критика, мали би прилучитися до краю нові округи: Ясельський і Сандецький, а, значить, і збільшити голоси русинів. Це о. Ст. Качала спростував тим, що у розрахунках, наведених у попередній публікації, він їх врахував. Відповідно, цей контраргумент не мав логічної підстави. І знову виклав свої пояснення, за якими русини “коли би в всіх своїх округах своїх людей перепровадити потрафили, не мали би більшости, а тільки рівність”. Однак, як наголошував автор, реальний досвід показує, що “русини своїх людей всюди перепровадити не в стані, а причиною того низький стан просвіти народа, отаж меншість в соймі готова”.

Другий закид незгідного з міркуваннями о. Ст. Качали дописувача “Слова” стосувався оптимістичної оцінки можливостей досягнення поділу Галичини. Згідно з його твердженням, “конституції суть змінні, а наша сама подає спосіб своєї зміни, і ми на законній дорозі до поділу дійти можемо”. А далі подав свій “рецепт” вирішення

цього питання: “Най Рада руска з основним прошенем удасться до Ради державної, аби та на підставі § 11 конституції (запевне грудневої) ухвалила поділ Галичини і зміну ординації виборчої, ту ухвалу цісар санкціонує – і діло скінчене”. Такий “оптимістичний” сценарій вирішення складної політичної проблеми о. Ст. Качала спростував належними контраргументами. Насамперед він запропонував авторові такої “розважливої” ідеї самому здійснити пропонований захід – звернутися до Руської Ради з відповідною пропозицією, щоб та здійснила потрібне подання до Державної Ради про поділ Галичини і зміну виборчого закону. І завершив висновком, що це було б корисно, бо “дописователь, а може й інші з ним, переконали би ся, що були в блуді”. Далі на основі статутних норм проілюстрував нереальність такого задуму. Бо цьому суперечить § 1 Крайового статуту, який можна змінити лише зусиллями самого Крайового сейму, а це не можливо, як і неможлива зміна виборчого закону, бо більшість там не за русинами.

Третя критична думка “дописователя” “Слова” опиралася на правові засади, згідно з якими “перед правом цивільним всі люди суть рівні, то і права природи (народні) для всіх рівні бути повинні”. Далі виклав своє бачення майбутніх перспектив у цьому. Він вважав, що коли поділ Галичини здійсниться, то відбудеться він для того, щоб забезпечити русинам їхні права, відповідно й виборчий закон мав би бути таким, щоб “русинам більшість в Соймі львівським” забезпечив. Тобто, щоб виборчий закон ґрунтувався “на підставі людності, т. є., аби” він встановив, скільки русини і поляки мають обирати до Сейму послів. Відповідаючи критикові о. Ст. Качала зазначив: “Засада, що люде яко особи... рівні суть перед правом, вже в життьє впроваджена. Інакше дієся щодо народів яко таких. Тут супремація одних над другими, пановане рас на порядку дневнім”. І наголосив, що “о рівні права ще власне слабї с сильними борються, о права природні добиваються”. Після цього висловив надію і навіть віру, що думки, які у меморандумі “виразили чехи, що засади XIX віка, вольности й рівности осіб, мусять знайти своє застосованє, наконець, і до народів, бо дух часу не може того заперечити народам, що признає особам”. Далі висловив міркування, які пояснювали бажане бачення політичної долі Габсбургзької імперії у майбутньому. “Дай Боже, щоби розграниченє ведля народностей як найскорше наступило. Того зичити собі належить так в інтересі свободи, як в інтересі задоволення всіх народностей, і скріплення Австрії; бо она не скріпитя, если не стане політичною зв’язью вільних народів, а такой зв’язі чи федерації без рівноуправнення розуміти не можна. Повне, однако ж, рівноуправнення народностей єсть донині, як кажутъ, побожним желанєм”.

Такою дещо розлогою відповіддю на закид опонента о. Ст. Качала подав, по суті, лаконічний аналіз політичного становища в Австро-Угорщині, де права особи й народів були різними, зазначивши, що рівноправності народів немає, що це є лише “побожним желанням” і що цього потрібно добиватися, чим прояснив політичні підстави, на основі яких треба базувати свої уявлення та дії для досягнення бажаного успіху. Також висловив своє бачення майбутнього імперії, яка мала би трансформуватися у федерацію вільних, політично рівноправних народів, у якій власне Австрія відігравала б об’єднуючу функцію – об’єднуючу, а не домінуючу. Також вказав, що зміна виборчого закону така ж складна і нереальна, як і зміна

крайового статуту. Для посилення своїх аргументів навів приклад, за яким поляки намагалися “певний параграф ординації змінити”, однак їм не вистачило (наведено відповідні цифрові дані) півголосу, і “цісар її не санкціонував, хоть поляки о то старалися..”. І далі підсумував: “С того видно, що і полякам, котрі так велику більшість мають в соймі, не так легко ординацію або статут змінити”. Зрозуміло, напрошувався логічний висновок, – а на що тоді могли сподіватися русини, які склали максимум третину депутатів. Після цього навів ще кілька оцінок політичних засад й устремлень у тогочасній Придунайській імперії щодо національної справи, які впливали із попередньої політичної оцінки становища народів. “Зміни ординації домагаються народи, кожен в своїм інтересі, одні для більшої справедливости, другі для більшої переваги”. Далі зауважив, що “наша ординація виборча опирається на інтересах”, і знову не важко було здогадатися, про чий інтерес йшлося, що там руського інтересу не було, що у ній йшлося не про справедливість, а про домінування. Логічним було наступне нагадування думок з його попередньої статті (в ній він аналізував можливий результат при запровадженні виборів на основі податку), за яким і це не принесло б бажаного результату, бо “при нинішній темноті народа она і по поділі нам більшість в соймі не запевнить”. Також нагадав й інший варіант виборчого проекту – загальне виборче право, яке також, на думку отця-просвітника, чи “в нашій стані нам помогло би, усомніваюся”. Хоч висловив надію, що “оно і у нас можливе”. А у наступному абзаці застеріг, що зміна виборчого законодавства можлива, однак, закону, який передбачав би в одних округах обрання русина, а в інших – поляка, тобто, щоб ординація “русинам наперед більшість запевняла, не було і бути не може. Було би то попросту обмеження конституційної свободи”.

Останній, четвертий закид критика “від руського Озера” звучав, “що поділ ніколи шкоди не приніс би...” Бо це: “1) заборочене нашої індивідуальности і самостоятельности; 2) признане, що русини газдами в своїй землі; 3) право для язика руського в школах і урядах; 4) тогди не були би санкціоновані ухвали, русинам противні; 5) усини стали би ся учасниками рівноуправнення, автономії і т. д”. Тобто, користь була б і “навіть тогди, коли би посла рускі в соймі в меншости були”. Після цього о. Ст. Качала висловив критичні зауваження щодо умов, які формували політичну культуру в Галичині. Він заявив: “не дивує мене, що доп[исувач] “від руського Озера” с такими аргументами виїхав”. Бо це, на думку автора, відповідало тодішньому стану речей. “Єсть то skutком того, що не було у нас другої часописи політичної, де би мнінія стератися, а опінія якась здорова виробитися могла. “Слово”, замість пояснити права, нас обов’язуючі, кормило своїх читателів своїми *видит ми ся*, [мені бачиться – В. П.], котрі висше ставить над устами”. Після цього о. Ст. Качала спростував їх своїми контраргументами у дещо емоційний і саркастичний спосіб. Для цього спочатку висловив запитання до опонента, чи дійсно він думає, що після поділу, коли б “русини в меншости позостали [в Сеймі], не повторило би ся то само, що дієся нині?” І порадив пошукати відповідь у чехів, які є “газдами в своїй землі, мають більшість в краю, індивідуальности ім ніхто не заперечає і т. д. Однак ж, німці, кілька разів були в більшости в соймі” й ухвалювали “противні” чехам рішення. І висновок: “то само було би і у нас. Чія більшість в соймі, за тим права, того і верх в краю”. Цей висновок підсилив дещо емоційним конкретизуючим під-

сумком: "... то власне есть та шкода, которой я перше виражати не хотів. Я хотів, аби єї читателі вчитали, як то кажуть, межі строками. Нині, визваний, мушу ближе означити шкоду, яка була би, іменно, що по поділі показало би ся: що – нема Руси; що – Польща на Руси. Чи не ясно!"

Третя частина – узагальнюючо-моралізаторська, в якій автор у стислій формі виклав сутність проблеми, яку прагнув заманіфестувати перед суспільством і висловив свою оцінку закидам опонента. Вона зводилася до кількох важливих, взаємопов'язаних думок. Спочатку поборник просвітництва заявив, що "поділові в засаді я ніколи не був, і не єсьм противний. Знаю і то, що без поділу русини більшости мати не можуть, але знаю і то, що користи пійдуть за тим, чия більшість в соймі". Далі вказав мету своєї попередньої публікації: "Ціль мого артикулу, Ч. 8 "Основи", була: звернути увагу родимців на зроблене досвідченє, що нам не так о поділ кричати, як, передовсім, о просвіту народа старатися належить, інакше бо жадна ординація виборча нам не поможе". Тобто, у підсумку виклав сутність проблеми, де вказав на хибні уявлення щодо обговорюваних способів їх подолання і обґрунтував реалістичний шлях її вирішення. На завершення висловив важливе міркування – наведених аргументів достатньо "для того, хто правди шукає". І далі: "Если би, однако ж, шан[овний] дописователь "від руского Озера" ослабив мій артикул для того, може, тільки, – чого допускати не хочу, – аби разом ослабити убочно і мое твердженє щодо потреби просвіти народа: тогди жадні аргументи не вистарчать".

Загалом, остання публікація о. Ст. Качали містила достатньо прості й чіткі, до того ж виважені міркування, які повторювали основні положення попередньої статті. Іншим був лише спосіб їх викладу – через заперечення-спростування критичних висловлювань анонімного опонента "Від руського Озера". Однак, крім того, цей матеріал містив і кілька нових думок та способів їх подання. Щодо першого, то автор обґрунтував основну думку – закиди критика безпідставні, бо вони більше базувалися на мрійливих уявленнях і частково емоціях, де бажане видавалося за дійсне. Автор доводив, що реальність інша і що пропозиції критика не витримували критики, бо не мали під собою справжньої оцінки ситуації і зовнішньої, і внутрішньої й могли ввести в оману суспільство. На противагу цьому автор ще раз подав оцінку стану справ і першого, і другого. По першому пройшовся викладом політико-адміністративного права і аргументованою логікою, навівши приклади з аналогічних невдалих змагань чехів і поляків. На основі цього здійснено два загальні висновки: перший – змінити адміністративний поділ Галичини, як і виборчий закон, нереально; другий – навіть якщо б це і відбулося, русини все одно не отримали б користі, бо переконливої більшості у Крайовому сеймі не здобули б. Причина полягала у несприятливих зовнішніх реаліях і внутрішніх негараздах, на чому автор зупинився детальніше, ніж раніше, що і склало ту новизну, яка відрізняла цю публікацію від попередньої. Тобто, щоб посилити свої позиції, а також вказати на базові прорахунки опонента, о. Ст. Качала у кількох місцях пояснював політичні реалії: стан з правами народів і пов'язані з цим існуючі адміністративні поділи та виборче законодавство. Він вказав, що і перше, й друге впливало із політичних інтересів, які визначалися співвідношенням сил, що на даний час у Придунайській імперії існує лише свобода особи, а не народів, і що реальність – це супрематія (верховенство) одних народів

над іншими, що слабкі народи ведуть боротьбу із сильними за свої природні права. Відповідно, пропоновані ідеї не можуть бути реалізовані, принаймні найближчим часом. Тому вони нереальні, безперспективні, а коли вони ще й набувають єдиної, безальтернативної форми боротьби, то і шкідливі.

Детальніше зупинився на внутрішніх проблемах, які звів до, хоча й лаконічної, фрагментарної, однак, достатньо різкої критики галицької суспільної верхівки, яка, володіючи лише однією політичною газетою “Слово”, не забезпечила вільного обговорення різних думок, чим унеможливила природне, а, отже, об’єктивне формування реалістичної політичної думки. Тому цю газету звинуватив у не бажанні пояснювати людям чинне законодавство, а, значить, їхні права та можливості, що могло б допомогти суспільству, а в популяризації своїх не надто реалістичних уявлень (“видит ми ся”), які не пояснювали стану справ, а впливали із хибних уявлень. Тобто, політичний напрям, представлений “Словом”, уводив у “блуд” галичан, що і було причиною таких нерозважливих пропозицій, які подав анонім “Від руського Озера”. Звідси підсумував, що такі ідеї могли призвести до утвердження не Русі в Галичині, а Польщі. На завершення, правда, у формі припущення, висловив ще один базовий закид представникам старшого покоління: опонент не так ослабити хотів аргументи о. Ст. Качали, як його ідею – домінуючу важливість просвіти народу. Зрозуміло, що основним контраргументом щодо недоречності форсованого руху стосовно поділу краю був інший внутрішній негаразд – низький рівень розвитку народу, який став головною ідеєю всіх тогочасних публікацій отця із Шельпак. Крім того, у статті автор виклав своє бачення бажаного майбутнього Австро-Угорщини – федерація вільних народів, що дорівнювало лаконічному декларуванню ідеології. Цим виклав один із її базових постулатів: розраховуючи на підтримку Відня, з його допомогою добитися повної і справедливої, визначеної за національним принципом, федералізації імперії, у якій галицькі русини мали б своє державницьке утворення. Головна думка цієї статті, як і попередніх, – не варто вдаватися до безальтернативних міфічних політичних дій щодо поділу Галичини й зміни виборчого законодавства, бо це не принесе користі, лише шкоду, тому що проблема у тому, що цього досягнути нереально, а навіть коли б це і відбулося, то недостатній рівень розвитку руського суспільства не міг забезпечити русинам перевагу в Крайовому сеймі. Звідси й логічний базовий висновок – замість вдаватися до неперспективних політичних дій, краще зосередити увагу на просвіті народу.

Прикметно, що другий цикл публікацій о. Ст. Качали припав на період остаточного утвердження польських позицій у Галичині як наслідок конституційних реформ та активізації політичної діяльності Юліана Лаврівського, який 26 травня 1870 р. став головою “Просвіти” й відстоюючи українські інтереси, намагався реалізувати ідею порозуміння з поляками на основі рівноправності двох народів. Саме він заснував “Основу”¹², в якій поміщено останні статті автора. Відповідно, це був час пошуку нової доктрини національного розвитку, й ці матеріали засвідчили позицію частини суспільства щодо формування громадсько-політичного курсу за нових умов – умов конституційної доби, яка стала черговим викликом для галицьких русинів.

Поряд з цим впадає у вічі цікавий факт – у статтях 1870 р. немає жодної згадки про Товариство “Просвіта”, яка на той час діяла вже майже два роки. Хоч автор у першій з них і згадував про народовців й закликав до “скорої” просвіти народу, і навіть це Товариство опублікувало у 1869 р. його працю “Що нас губить, а що нам

помочи може. Письмо для руських селян¹³ (правда, у покажчику видань Товариства зазначено, що автор цієї книжечки: “вказаний на обкл. від руки”¹⁴, тобто видання вийшло анонімно), однак, жодного разу не прохопився про його існування.

Упродовж 1868 та 1870 рр. о. Ст. Качала опублікував п’ять статей, присвячених пропаганді просвітницьких ідей. Це свідчило про певну циклічність вияву його інтересу до базової праці, спрямованої на піднесення народу. Відповідно, можемо визначити характерні особливості цих статей.

Перш за все, у них чітко простежується схема виклик-відгук, згідно з якою єдиним подразником, на який відгукувався автор публікацій, були політичні події. Перші дві пов’язані із виборчими змаганнями (оцінка результатів виборів 1867 р.), третя – із заходами щодо заснування Руської ради та початком нової передвиборчої кампанії, останні дві – із нереалістичними поглядами “старшої” частини галицького політикуму щодо вирішення проблем русинів (поділ Галичини та зміна виборчого законодавства). По-друге, стиль газетних друків визначався двома чинниками: завданнями автора пропагувати просвітницькі ідеї та реакцією опонентів на висловлені ним міркування. Тому перша публікація у 1868 р. мала критико-пропагандистсько-агітаційний характер, а друга, що була наслідком заперечення думок автора, – полемічний з елементами пропаганди й агітації. Те ж стосувалося і статей, опублікованих в “Основи” за 1870 р., щоправда, у них відсутній агітаційний компонент. Певний виняток склала третя за порядком публікація у травневому номері “Слова”, у якій присутні тільки критичні оцінки й лаконічна пропаганда масового просвітництва. Оскільки не було “незгідних” друків, то і не було полемічного відгуку. Крім того, варто відзначити, що всі вони написані емоційною живою мовою з логічно пов’язаними частинами. При тому, незважаючи на гостроту піднятих суттєвих проблем, автор свої міркування викладав у тактовній, виваженій прийнятній формі, хоч окремі критичні зауваження стосувалися несприйняття позицій політичних діячів. Тому перші публікації спрямовувалися, в основному, на згладження кутів, а не на їх загострення. Останні три відзначалися більш гострими критичними висловлюваннями й меншою мірою терпимості до політичних “блудів”. Третя особливість – “еволюція” акцентів на критико-політичну та просвітницьку складову ідей. Якщо у перших двох друках обидві ідеї представлені більш-менш повно, то в наступних простежується розвиток і доповнення критичних поглядів на політичні устремління старшої еліти й зменшення частки власне просвітницьких ідей. Тому у перших двох за 1868 р. вони заявлені найбільше, а в наступних – подавалися лише лаконічні зауваження щодо первинної, домінуючої потреби розгортати якнайскорішу масову просвіту народу. Загалом зміст просвітництва викладений дещо загально. Очевидно, для автора було головним не “просвітити” суспільство своїм просвітніми відкриттям (ймовірно, це було давно відомим), а спонукати до дії, пробудити від бездіяльності й застерегти від хибних політичних намірів, для чого і використано логічні аргументи, приклади та емоційні застереження. Тобто, простежується бажання – вплинути на читача на “раціональному” й “емоційному” рівнях. Тому у статтях виклад просвітницьких ідей дещо хаотичний, без ґрунтового розгляду ідеології та структури організації. Названо лише види діяльності та прогнозовану від них користь. А в останніх публікаціях просвітня пропаганда мала лаконічний,

суто пропагандистський характер. Ймовірно, автор не вважав за доцільне розгляд просвітництва як такого. Домінуючим для нього було прагнення спонукати, перш за все, старших політичних зверхників до дій у потрібному для суспільства, правильному, раціональному напрямку. Четверта особливість – політична спрямованість просвітницьких ідей. За версією о. Ст. Качали, вони були продиктовані політичними потребами (викликами) й мали вирішувати, перш за все, політичні справи (відгук). Остання особливість – незважаючи на духовний сан автора, всі ідеї мали виключно світський характер. Це стосувалося і суспільних справ, які він вважав актуальними, і способів їх полагодження.

Отже, у чому полягала сутність просвітницьких ідей о. Ст. Качали? Всі його статті мали ідеологічний характер. Заманіфестовані у них міркування вкладаються у наведену наприкінці першої частини статті схему: I – національні проблеми, II – причини, які їх зумовили та III – шляхи і засоби їх подолання. Кожна з них мала окремі детерміновані складові.

I. Національні проблеми мали виключно політичний характер. У перших двох статтях – це невтішний аналіз результатів виборів 1867 р. (зменшення числа депутатів-русинів, погіршення їх якісного складу), у третій – скепсис щодо суспільних ініціатив – заснування Руської Ради та початку нової передвиборчої кампанії, дві останні були породжені неадекватними реаліям політичними проєктами щодо поділу Галичини та зміни виборчого законодавства. Також у третій статті вказав на зuboжіння народу та “винародовлення”.

II. Причини, що їх зумовили, поділено на зовнішні й внутрішні з відзначенням константних і релятивних факторів.

Зовнішні подано як наслідок політики Відня та політичних зусиль поляків. До них віднесено (у перших двох публікаціях) недосконалість виборчої системи, що у своїй засаді давала перевагу опонентам русинів, та активна польська агітація (енергійніші дії та кращі засоби впливу). У третій і четвертій статтях це питання не розглядалося. В останній пояснено концептуально політичні підстави неможливості добитися справедливого адміністративного поділу Галичини й зміни виборчого законодавства. Оскільки сутність тогочасного політичного устрою полягала у домінуванні одних народів і рас над іншими, відповідно, слабші народи лише виборювали свої природні права у сильніших.

Внутрішні чинники диференційовано на неадекватні обставинам дії тодішнього політичного проводу русинів, представленого, головню, старшим поколінням, його характерними рисами та недостатнім політично-культурним розвитком народу.

Критика політичних верхів – “старших” у перших двох статтях констатувала слабкі організацію й проведення передвиборчої кампанії, відсутність єдності, спорадичні розрізнені дії, недостатність засобів впливу. Це зумовлювалося певними рисами тодішніх зверхників: політична екстернальність, малодушність, відсутність чіткої політичної позиції й готовності її відстоювати, бездіяльна натура еліти, яка, замість дій, висловлювала лише звинувачення іншим, замість вирішення проблем скаржилася

на діяльність противника, тобто самоусунення від їх вирішення. Також байдужість до національної справи, несміливість, боязнь, брак відваги, слабодухість, зневіреність, наївність, довірливість до політичних опонентів, відсутність реалістичної оцінки їх дій, відсутність жертвовності, піддатливість зовнішнім провокаціям, спрямованим на ослаблення політичних сил, не оправданий оптимізм щодо політичної зрілості народу. У третій публікації, по суті, повторено ті самі закиди, однак, у дещо іншій формі – порівняно активні національні позиції південнослов'янських народів, які добилися звільнення від чужоземної залежності (супремації), і пасивність, слабкість, поступливість “старших” русинів щодо зовнішніх сил і непоступливість щодо своїх, внутрішніх, опонентів – народовців (автор це означив висловлюванням: “тверді, як Рим”), їхнє небажання самим відстоювати свої права, безпідставна надія на зовнішню допомогу. Доводячи тезу, що самі русини винні у такій непривабливій долі, вдався до гострої критики стану шкільництва та Галицько-Руської Матиці. Школи, через відсутність власних книг, які не друкувала Матиця, ставали розсадниками “винародовлення”. Автор закинув Матиці відступ від первісного просвітнього призначення, що призвело до поділу на “партії”, а також небажання порозумітися з опонентами, а її видання класифікував як такі, що нікому не були потрібними. В останній публікації вказав на небажання старшої еліти об’єктивно сприймати політичні реалії, що становило суттєву перешкоду у виробленні адекватних концепцій національного розвитку. Відповідно, це породжувало нереалістичні ілюзії безальтернативної політичної діяльності, які не могли мати успіху. Вказав на недостатньо розвинені умови формування політичної культури через відсутність кількох політичних часописів, які сприяли б виробленню реалістичних політичних ідей. Наприкінці припустив, що заперечення його просвітницько-політичних міркувань, висловлених опонентом, могли бути намаганням відкинути ідею орієнтації на просвіту народу. Тобто натякнув на ймовірність спроби побороти просвітницьку ідею як таку.

У перших двох статтях подано характерні риси народу як сукупність певних якостей, зумовлених недостатнім рівнем його розвитку та тодішніми обставинами. Це: неосвіченість селян, розчарування у своїх депутатах й відсутність політичної зрілості, моральний і матеріальний занепад народу, колонізацію, до якої причетні й школи. У третій публікації повторив попереднє твердження у дещо інших формах, які відповідали тезі: “темнота й убожество народа – то слабость наша”, закидаючи пияцтво (народ “розпивался”), і зубожіння (“чим-раз більше подупал, тратил землю”), вказав і на мораль “народних” обставин, за якими: “всегда і всюди розумний дурного визискувати не перестане”, що по суті є крилатою фразою. В останньому матеріалі причиною, через яку було неможливо провадити результативні виборчі змагання, назвав низький рівень просвіти народу.

Аналіз зовнішніх і внутрішніх факторів пов’язано із визначенням константних і релятивних їх сутностей. Зовнішні віднесено до константи, яка не підлягала, принаймні у найближчому часі, корекції, і внутрішні – релятивні, які можна було змінювати, поліпшувати. Для останніх, за твердженням автора, були необхідні умови і потреби. Саме пропаганді цього і були присвячені публіцистичні праці о. Ст. Качали, в яких вказувалися шляхи і засоби дії щодо вирішення існуючих негараздів.

III – шляхи і засоби подолання проблем.

Згідно з інформацією, поданою в перших двох публікаціях, шляхи включали: виправлення певних психологічних рис і стереотипів руської еліти та ставлення до простого народу, а загалом – до своєї долі. Це, властиво, перехід від пасивного сприйняття невдач до активної позиції, реалістична оцінка ситуації під кутом зору своєї причетності, що мало стати передумовою успіху, постійна, базова праця об'єднаними зусиллями над просвітою народу. Тобто, треба було навчитися самим про себе дбати через просвіту народу.

Засоби пропоновані у перших двох матеріалах, – масова просвітницька праця за допомогою новоствореного товариства. Її метою мало стати: сприяння розвитку народу в моральному, матеріальному й політичному напрямку. Згідно з розставленими акцентами, головними були моральні та матеріальні засади, а політичні ставали похідними від них. Читач мав зрозуміти, що від вирішення перших залежали успіхи у виборчих змаганнях і загалом політична боротьба русинів Галичини.

Завданням цієї просвітньої структури визначалося: поширення в народі елементарної освіти, правових знань, формування національної ідентичності. Тобто, розвиток і політизація суспільства. Засоби передбачали: книги і брошури практичного значення й світського характеру, в т. ч. громадсько-політичного спрямування, загалом – видавнича справа. Мова видань мала бути народною, правопис церковнослов'янським, звичним для людей, а ціна – якнайдешевшою, навіть передбачалось їх розповсюдження задарма. Також йшлося про потребу заснування жіночих шкіл, стипендій. Опосередковано можна вважати, що просвіта мала поліпшити й матеріальний стан суспільства. Питання фінансової бази майбутньої організації у перших публікаціях автор вирішив в оптимістично загальній формі. Тобто, дав зрозуміти, що це не основна проблема, а її вирішення залежить від волі й організаційних зусиль еліти. У другій публікації зауважив, що ці питання можна буде полагоджувати за рахунок підтримки тих осіб, які цікавляться суспільними справами (зокрема, вказав на передплатників періодики руської), та інші зацікавлені особи. Також автор надіявся на кошти від членських внесків і від організованих “складок” на певні цілі.

Спосіб творення пропагованого просвітнього товариства не був продуманим. У першій статті автор пропонував заснувати інституцію при редакції “Письма до громади”. Після негативної реакції її редактора, у другій публікації висловив пропозицію про заснування окремого комітету, який би і став осередком творення товариства. В статтях за 1870 р. це не розглядалося.

Функції просвіти: засіб політичної освіти народу й політичного організатора у часі виборів. Тобто забезпечення зв'язку еліти з периферією, об'єднання суспільних сил і чинник політичного поєднання еліти поділеної на ворогуючі групи. У третій публікації вказано лише окремі думки щодо суспільної функції просвіти – вберегти народ від “упадку”, при цьому зазначено політичний чинник і матеріальний.

Очікуваний результат. Просвіта мала привести суспільство до формування сили, спроможної самостійно вирішувати власні проблеми, а також спонукати народ “до ощадности і добробиту”.

Назагал просвітницькі ідеї о. Ст. Качали мали виключно політичне спрямування. Вони були викликані процесами, породженими конституційними реформами

60-х рр. XIX ст. – виборами й частковою федералізацією імперії. І перше, і друге були вирішені Віднем у дусі політики “балансування” між різними народами, зокрема, протиставлення одних етносів іншим. Ця політика створила для галичан і значні проблеми – в одному коронному краї об’єднала і русинів, і поляків й надала суттєві переваги останнім – які, згідно з куріальною виборчою системою, отримали дві третини депутатів у Крайовому сеймі, отже, і вплив у краї. Реформи також надавали народам імперії і певні можливості відстоювати свої права: легально розвивати власні національні культури та створювати національні організації. Згідно з цим, автор публікацій закликав реально оцінювати співвідношення сил і можливостей, на основі чого визначати пріоритети руського руху. З цього випливало, що співвідношення сил склалося не на користь русинів – брак можливостей, тому пропонував акцентувати увагу руських діячів не на безальтернативній політичній діяльності та боротьбі, базованій на нереалістичних прожектах, а вдатися до масової просвіти народу за допомогою новоствореної просвітницької організації. Вона за своїм змістом мала виконати два головних завдання: сприяти духовному й матеріальному розвитку русинів Галичини та підготувати їх до ефективної політичної боротьби, перш за все у виборчих змаганнях в нову конституційну добу. Загалом, радив тодішній політичній верхівці скористатися наданими правами у тій сфері, яка була реально можливою до здійснення – зосередитися саме на громадському напрямку, а не на політичному.

Таке поєднання політичних викликів і просвітницьких відгуків було характерним для суспільства, яке не могло політичними методами вирішувати свої проблеми й шукало дійових, насамперед базових, визначальних засобів їх вирішення. Такими ставали концепції “органічної праці”, що орієнтувалися на вирішення політичних проблем позаполітичними засобами. Однією з таких форм громадсько-політичної діяльності були і просвітні структури, які мали значною мірою універсальні можливості, оскільки могли торкатися всіх сфер суспільного буття.

У зв’язку з цим варто відзначити, що конституційні реформи суттєво актуалізували інтерес до ідей просвітництва й активізували дії щодо їх реалізації. Публікації о. Ст. Качали також є свідченням посилення політичної диференціації у середовищі старшого покоління й дистанціонування частини з них від “твердих як Рим” діячів.

Крім того, викладені ідеї містять матеріал, за допомогою якого можна підійти до з’ясування політичної приналежності о. Ст. Качали та висловити припущення щодо його причетності до Товариства “Просвіта”. Правда, лише частково, бо ці питання не заманіфестовані у публікаціях достатньо чітко, а тільки окреслені певними позиціями автора. Тому на основі сукупності кількох дотичних до цього висловлювань можемо сформулювати версії щодо його політичних уподобань та ставлення до Товариства.

Перше – визначення політичної приналежності о. Ст. Качали суттєво ускладнене наявними суперечностями та відсутністю чітких, однозначних політичних заяв автора. Цей подвижник просвітництва публікував свої статті і в москвофільському “Слові”, і в “Основі”, яка була опозиційною до цього напрямку і не мала прямого відношення до народовців, оскільки від співпраці з нею вони досить швидко відійшли. Поряд з цим свою брошуру видав у 1869 р. в “Просвіті”. Тобто, контактував із всіма тодішніми угрупованнями. Однак можна простежити певну еволюцію його

симпатій. Спочатку, у першій статі, толерантно закидав бездіяльність представникам старшої еліти і їм же пропонував заснувати нову просвітницьку організацію. Так, вже тоді виступав у ролі “тактовного” опозиціонера до “старших”, але, не бачачи іншої сили, все ж пропонував їм заснувати нову структуру. Ймовірно, надіявся на зміну в їхній позиції, чи сподівався знайти у цьому середовищі прихильників просвітницьких ідей, адже саме вони були у тому часі репрезентантами руського руху, в т. ч. й депутатами Сейму. Правда, пізніше у 1870 р., вдався до різкіших оцінок тодішніх зверхників і навіть припускав неприйняття та поборення ними його просвітницьких ідей, що можна розцінити як певне від них дистанціювання. Також, висловлюючи, хоч і у толерантній формі, закиди народовцям, назвавши їх “чигринщиною”, відмежував себе і від цього громадсько-політичного угруповання. Хоча тут же відзначив справедливість їхньої позиції щодо змін у діяльності Галицько-Руської Матиці – повернення на просвітницькі орієнтири, чим проявив більші симпатії до молодих громадських діячів, ніж до “старших”.

Друге – певні “співпадіння” у позиції просвітника з Тернопільщини й старорусинів наштовхують на припущення щодо його прихильності до цього суспільного напрямку. На такий висновок штовхає його позиція щодо перетворення Австро-Угорщини на федерацію вільних народів, яка нагадувала ідеї саме цієї сили. Однак і в цьому випадку немає однозначності, адже попереднє висловлювання, згідно з яким автор ставив у приклад народи Австро-Угорщини, які, на відміну від русинів, добивалися звільнення від “супремації”, тобто панування інших над собою, певним чином суперечило ідеї федералізації. А це можна розцінювати і як шлях до незалежності, і як автономічно-федеральний рух. Частково на це припущення може наштовхнути вживання у його публікаціях в “Основі” слова “руский” з одним “с” і без “ь”, за що виступали старорусини, на відміну від москвофілів, які вживали його з двома “с” (русский) і народовців з одним “с” і з “ь” (руський). Щоправда, таке припущення умовне, адже невідомо як це слово було написано в авторському оригіналі, а до нас воно дійшло у газетній версії. Зрозуміло, що те чи інше написання залежало від редактора газети та політичного спрямування самого видання. Тому в його статтях у “Слові” “русский” написано з двома “с”, а в “Основі” – старорусинський варіант – з одним. Однак те, що у 1870 р. частіше звертався до “Основі”, висловлював підтримку Ю. Лаврівському та доволі гостру критику діячам старшого табору, представлених значною мірою москвофілами, наштовхує на припущення в прихильності о. Ст. Качали до старорусинського суспільного руху, яке було третьою, відмінною від москвофілів і від народовців силою. Крім того, публікації 1870 р. співпадають у часі (перша вийшла у травні цього року) з активізацією громадської діяльності Ю. Лаврівського, який з травня 1870 р. став головою Товариства “Просвіта”.

Такі ж неясності є і щодо його ставлення до Товариства “Просвіта”. Те, що спочатку пропонував заснувати нову просвітницьку організацію не народовцям, а при газеті, що виражала інтереси “старших”, свідчить, що він не був прихильником народовського напрямку і не розраховував на його підтримку. Однак його позиція у другій публікації за той же 1868 р. про можливість створення окремого комітету для заснування цього товариства співпала у часі з аналогічними діями молодого покоління громадських діячів, які після січневої статті о. Ст. Качали за 1868 р. створили

комітет, що підготував та подав Статут просвітнього Товариства до затвердження у березні того ж року під тою самою назвою, яку він пропонував – “общество просвещения”, правда в українсько-народному варіанті – “Товариство Просвіта”. Також впадає у вічі ігнорування цього Товариства у друках за 1870 р. Однак наполегливий, частково емоційний виступ за “скорю” просвіту народу (за умови, коли така організація вже діяла близько двох років), критика Матиці й відзначення справедливої позиції народовців у протистоянні з нею, а також висловлене припущення про намагання поборювати його просвітницькі ідеї “старшими” та друк його брошури “Просвітою” у 1869 р. і підтвердження слушності позиції Ю. Лаврівського може наштовхнути на припущення щодо скритої форми підтримки цього народовського утворення у формі безадресної, узагальнено-декларативної пропаганди просвіти народу. Очевидно, ці питання потребують окремого дослідження.

Все ж, причетність о. Ст. Качали до заснування Товариства в загальному зрозуміла. Його публікації були поштовхом до дій народовців у 1868 р., які виношували ідею зародження просвітницького товариства тривалий час. Спочатку вони планували захопити провід Галицько-Руської Матиці й цим вирішити свої плани щодо впровадження в життя ідеї масової просвіти народу, яку декларували у часописах 60-х рр. XIX ст. Однак під час Загальних зборів Матиці у 1865 р. їм це не вдалося. Після цього молоді галицькі діячі змушені були переорієнтуватися на заснування власної просвітницької організації. Але певний час остерігалися різкої опозиції старших. За тих умов публікації о. Ст. Качали стали для них моральною підтримкою й поштовхом до дії. Про це, хоч і дещо узагальнено, в лаконічній формі, сказав Наталь Вахнянин на Установчих зборах Товариства, нагадавши попередні спроби галичан реалізувати цю ідею і вказавши на заклики о. Ст. Качали¹⁵. Також впадає у вічі й ідентичність назви Товариства із пропозицією цього подвижника. Якщо, поряд з цим, врахувати, що заманіфестовані народовцями на Установчих зборах Товариства 8 грудня 1868 р. просвітницькі ідеї в основному співпадали ідеями о. Ст. Качали, то впливає, що міркування, оприлюднені представником старшого покоління, співзасновником “Галицько-Руської Матиці”, є свідченням прямої спадковості, безперервності просвітницького руху, а в даному випадку започаткування нового його періоду.

Volodymyr Pashuk. Enlightening ideas of Father Stepan Kachala

The author characterizes enlightening ideas of Father Stepan Kachala on the basis of five articles published in 1868 and 1870 in “Slovo” and two articles published in 1870 in “Osnova”. They gave impulse to the establishing of the “Prosvita” society and propagation of mass enlightening activity, which was treated as more important and necessary for the society than the political one.

Key words: Father Stepan Kachala, enlightening ideas, “Prosvita”, “Slovo”, “Osnova”, political problems of Galician Ruthenians, elections, Galician diet, partition of Galicia, electoral law.

¹ Качала С. Из Шельпак. Погляд на справи русско-народнии в началі года 1868 // Слово. – 1868. – № 2. – 6 (18) січня; Качала С. Из Шельпак. Еще о русско-народном обществе // Слово. – 1868. – № 27. – 6 (18) квітня.

- ² Качала С. Из Шельпак. Побудка до більше ревной и рішительной діяльності. // Слово. – 1870. – № 33.
- ³ Качала С. Шельпаки, дня 12, р. жовтня // Основа. – 1870. – № 8. – 20 жовтня (1. падолиста); Качала С. Шельпаки, дня 2, р. грудня 1870 // Основа. – 1870. – № 25. – 18 (30 грудня). Зауважимо, що у цьому часі була опублікована ще одна стаття о. Ст. Качали: “Шельпаки, дня 21, р. жовтня 1870 // Основа. – 1870. – № 11. – 30 жовтня (11. падолиста)”, однак у ній звучали виключно політичні ідеї, які не торкалися просвітництва.
- ⁴ Качала С. Изъ Шельпак. Поглядъ на справи русско-народнии, в началі года 1868 // Слово. – 1868. – № 2.
- ⁵ З над Стира. Що должна дилати наша интелігенція народна // Слово. – 1868. – № 9.
- ⁶ Шехович С. Из Львова. Заявленіе редакції “Письма до громади” // Слово. – 1868. – № 9.
- ⁷ Качала С. Изъ Шельпакъ. Еще о русско-народномъ обществі” // Слово – 1868. – 6 (18) квітня. – № 27.
- ⁸ Зазначимо, що у тому часі о. Ст. Качала опублікував ще одну статтю в Основі (№ 11 за 30 жовтня (11 листопада) 1870 р.), однак у ній не йшлося про просвітні справи.
- ⁹ Качала С. Из Шельпак. Побудка до більше ревной и рішительной діяльності // Слово. – 1870. – № 33. – 29 Априля (11 Мая). – С. 2.
- ¹⁰ Качала С. Шельпаки, дня 12. р. жовтня // Основа. – 1870. (20. Жовтня (1. Падолиста) – № 8.
- ¹¹ Качала С. Відповідь на відповідь. Шельпаки, 9. грудня 1870. // Основа. – 1870. – 18 (30) грудня. – № 25. – С 99.
- ¹² Перський С. Популярна історія Товариства “Просвіта” у Львові. – Львів, 1932. – С. 34–38.
- ¹³ Качала С. Що нас губить, а що нам помочи може. Письмо для руських селян. – Львів, 1869. – 56 с.
- ¹⁴ Товариство “Просіта” у Львові: Показчик видань. 1868–1939. – Львів, 1996. – С. 24.
- ¹⁵ Справоздане з перших загальних зборів товариства “Просвіта” // Правда. – 1868. – № 43. – С. 513–516.